

Кату-Сөөк.

ЈАНГАЛИФ

Јаны алтай бичиктөс.

Экинчи чыгарганы.

Центриздат

Москва - 1931 ј.

К а т у-С ö ö к.

Ј А Н А Л И Ф

Јангы алтай бичиктös.

(Азый бичик билер улусты «Јаналифка» үүредер бичик)

Экинчи чыгарганы.

С.С.Р. Союзында јуртаган канча ук албатыга
бичик базып чыгарар тös јери – Центриздат.

Москва -1931 јыл.

Алтайдын жаңы бичигине канайда үүренер.

Бу «**жаналиф**» деп, (**жаңы алтай бичик-төс**) бичикти, азыйда бичикке үүренген алтай улус жаңы бичик-танма-ла «**жаналифла**» баскан бичикти кычырарга да, бичиирге де үүрензин деп, чыгарган.

Жаналиф - бичикти канайда кычырар, канайда бичиир, боо канайда үүренер? — деп, көп кижининг сагыжына кирер эмес пе? Алган тарыйында кижиде ондый сагыш бар болоры јолду. Је мунда менин айткан сүме-сөсти јакшы јазап шүүп, сананып, сагышка аланган кижии жаналиф-бичикти кычырарга, бичиирге үүренеринен јалтанбас, чөкөбөс, менин аткан сүме-сөстөн кыйбас болзо, тапту бачым үүренип алар.

Бистин азый бичиктерди базатан бичик-танмалар (буквалар) бир башка, колла бичийтен бичик-танмалар база бир башка, олордын кажызы да јаанду-кичинектү. Эмдиги бу жаналифтин бичик-танмалары база ондый ок – бичикти базатаны бир башка, колла бичийтени база башка, олордын кажызы да јаанду-кичинектү ок болып јат.

Жаналиф-бичиктин эн бажында беш башка танманы үч јол эдип баскан. Баштапкы (үстүндеги) јолдо — бичик базар танмалар, экинчи јолдо — чике үстүнде турган бичик-танмаларды колла канайда бичийтенин салган (олордын кажызын да јаанду кичинектү эдип, эжерлеп салган), үчүнчи јолло турган азый бичик-танмалар ла чике үстүнде турган жаңы бичик-танмаларды канайда адап, айдатанын темдектеп салган.

Жаңы бичик-танмаларга көс үүренип турзын деп, үүренип турган кижии Жаңы бичикти кычырарга тазыгып турзын деп, бир кезек сөстөр базылган.

Мунаң ары жаңы бичик танмалар бирден-бирден кожылып браадар бу жаңы бичик-танмаларды јаан эдип, баскан: баштапкызы — бичик базатаны (јаанду-кичинектү), оноң ары — кол ла бичийтени (база јаанду-кичинектү), калганында — алдында турган жаңы бичик-танмаларды канайда адайтанын айдып берер азый бичик-танма (эки јанынан бөкөн чийиктү).

Жаңы бичик-танмалар кожылган сайын, үүренип турган кижии бичик кычырарга тазыгып турзын деп салган сөстөр башка-башка болып, көптөп

турар. Үүренип турган кижги бу сөстөрдиги туктурулбай кычырып турарына јетре үүренгенче, катап-катап кычырып турар керек.

Јаңы бичик-танмаларды кычыратанына үүренгениле коштой бичиирине база үүренип браадар керек.

Бир ле бичик-танманы танып, билип алып, бу бичик-танма салган сөстөрдиги кычырарга үүренип алган соондо, јаңы таныган бичик-танманы јаңыс бойын, мендебей, јазап бичип, үүренип алар керек.

Оный кийинде колла бичийтен танмаларла баскан сөстөрдиги көчүрип, бичирге үүренип алар керек. Јалкуурбаан кижги, алдында кычырарына үүренген сөстөрдиги база көчүрип бичип турза, јақшы болор.

Јаңалиф-ла баскан **бичикти кычырарга**, бичикти јаңалифлаа **бичиирге** пыжулап үүренип алайын деген кижги бир де эбеш **мендебес керек**, **јаңы таныган бичик-танманы көс јастырбай**, танып турар эдип, эбеш те **туктурулбай кычырар эдип үүренип албаганча**, база **јаңы бичик-танма көчпөс керек**. Анчадала бичийтенине үүренгенде, мендебей танманы чек, јараш эдип, бичиирге колды темиктирип турар керек.

Бичик-танмалардын ончозын капшагай ла үүренип алайын деп, мендеген кижги, бичикти јақшы кычырарга үүренип болбос. Чала-була бичип, үүренип калган кижги соондо бойынын бойынын бичигенин бойы да кычырып болбой турар. Муны ундубас керек.

Кату-Сөөк

Аа, Оо, Ее, Кк, Лл

Аа, Оо, Ее, Кк, Лл

(А) (О) (Э) (К) (Л)

Ак. Ок. Как. Ал. Ол. Кол.Ала. Эл. Эле. Эжел. Кеке. Калак. Ол - ок. Калка. Кел.

Ала. Кол. Эжел. Ол - ок.

ТтТт(т)

Ат. От. Эт. Тат. Така. Теке. Калта. Такта. Толо. Окто. Токто. Кете. Келет. Тоо тооло. Кол талат. Ат келет. Ат отот. От ал. Ала аттар клеет.

*Ат. Тат. Такта. Толо.
Ала аттар клеет.*

Нн Нн (н)

Он. Тон. Эне. Онто. Нана. Нак. Нокто. Алакан. Онтоп. Толоно. Тон катан. Каан калана алатан. Онтоп он конокто келетен. Натак, он ат ноктоло!

Тон. Нокто. Онтоп он конокто келетен.

Уу Уу (у)

Улу. Тату. Уткуул. Атту. Алу. Укту. Уул. Тут. Окту. Тулку. Эне, кулун тут! Ану кула атту келет. Ол кунан ат ноктолу. Уулак-ла ук, уул!

Улу. Тату. Уткуул.

Ноктолу кула ат.

Mm Mm (m)

Мал. Кем. Меке. Таман. Томонок. Нама. Калама. Малта. Неме. Комут. Номон. Омок. Тамак. Амтан. Тем. Улама. Муна. Кумак. Куманак. Кам — меке. Мамак, ат комутта. Ол коммуна акта. Комут, нокто омок атта. Ол малта моку.

Мал. Улама. Кам—меке.

Pp Pp (p)

Ар. Ур. Кар. Оро. Тере. Ару. Ураак. Тарма. Кур. Арка.Тарма. Эрке. Ерген. Курут Кар – макта. Турун. Арт. Олор келер. Куурмак комуна. Артта калтар аттар турат. Роман, ат ээрте! Онтон кар арла! Мее курут керек. Кара камакту уул эрген кармактаар. Ол эрген атанар. Роман, карамалар тарт. Каралу-акту мал клеет. Ромко, кар арла!

Роман. Тарак.

Ромко, кар арла!

Cc Cc (c)

Ас. Тос. Кес. Сал. Кас. Кастар. Сарас. Орус. Кастак. Малтас. Сарат. Кос. Номон, кастакла кастар ат. Сеет ус керек. Аксак Тарас тос салар. Саклат, суу сус. Сен он ат-ла салам тарт. Семен, сен карамаа тал кес. Мен кул эмес. Орус улус

тус тартат.

Сас. Тус. Семен, сен эм кул эмес.

Öö Öö (ö)

Öлө. Төлө. Көс. Сөөк. Көлөнөр. Төө. Төөлөр. Нөкөр. Төртөн. Сөс. Сөтө. Öлө аттар олор төрт уул – нөкөр улус. Ол оору төрт төнөн мал өлөр. Сен көлөткө кел. Олор он төрт тоолу өрөкө улус. Öрө көр, – кастар клеет. Төмөн Ак-саста төртөн өрөкө орус улус. Кесте, сен көнөккө өрөмө сал.

Öлө төнөн. Олор төртөн өрөкө нөкөр улус.

Дд Дд (д)

Ада. Оду. Кеде. Уда. Тудам. Каду. Саду. Анда. Салда. Аду. Кедер. Камду. Таада. Тудамдар Менде кеден арткан. Сен столмоо каду када. Содон ла таадам өмөлө салда эдер. Адам камду адар. Ат такаладар каду ал. Салда алмарда.

Салда. Адару. Содон камду адар.

Ыы Ыы (ы)

Кыр. Сыр. Ады. Малы. Кыра. Кылык. Тырмак. Тыртык. Кыстары. Кымып. Тымыт. Кырада салда туру. Сыкык адын тутты. Тымык кырлу мылтыкла сымда атты.

Тамыр, сен ол толықты сыксы. Номон тыртык кылык кылынды: кам камдатты. Кадыдак сары адына ээр, токым салды, төрт көнөк сула артынды, Улалу төмөн атанды.

Сыр. Кылык. Кырада салда туру.

Ии Ии (и)

Тил. Сени. Мени. Эмди. Семис. Темир. Иле. Ирик. Силки. Мин. Силкинер. Икили. Атка мин, тискинди тут. Селем кармакка илинди. Эки келин кирди. Энем - ол этти тилер керек – деди. Мен сени көрөлө, келдим. Эзлик Киндикке эки ирик сатты. Нөкөр Ленин комунаны улуска кереес этти. Минит ле Темир комунаа кирди. Минит мени - комунаа кирок - деди.

Ленин, Сталин, Калинин улу комунистер.

Јј Јј (ј-ды)

Јаа, јыда, јети, јиди, јодо, јок јас, јиirme, сарју, кујур, аајам, эјем, кејим. Атты једин. Јеекен јетти. Јас келди - јылу экелди. Јелтек каан јеерен адына минди, јери-јуртына јелдирди. Јоктулар јуун эткиледи. Аајам јыл туркунына јирме јети јеерен атты. Једек, кајуда јылкыларды ајыкта. Јарлык ла кам мени јаксыратты. Доктор мени јасты.

Јоктулар јуун эткиледи. Эјем јетти.

Нн Нн (н)

Ан, Он, Тагда, Онду, Солон, Колон, Анда, Тондок, Тонкыр, Энир.

Менин энем ле сенин эжен тагда жанар. Сенин женен менин тонымнын женин кен этти. Сенин ажан олөннөн келди. Торжын, ээрдиг колондорын тыгыда тарт. Сангыл сангысла тыттан оны-жок сангыс алды. Жанмыр тын ла жаады. Олөн эмди жанар. Таскактын алдында малдын олөни ас.

Жаскыда неле ан адары жанан. Жаскыда андаар улусты токтодор керек.

Куладыда жоктулар комунаа кирди. Эмди олардын малы жанар.

Нөкөр Ленин өлди, онын улу сөстөрин албаты–журт кереестенди.

КЕНИ

Кенинин јери кен ак јер, онын олөни тусту. Мал оо тын семирет. Кени көлдин јанында јетен өрөкө улус комуна јаткан. Көлдин өрө јанында састын тустарына элик те келетен. Кениде кар јок, јери тын тонотон.

Малыга олөндиги тын эт. Тоннын јени кен.

Бб Бб (б)

Бала, Арба, Туба, Абра, Торбок, Бут.

Бака балдарыла баткак саска барды. Карбан эки бел тутты. Либек, бу атты јободо мин. Кабар эки сабарымды былжырада басты. Јерибис элбек, албаты-јоныбыс ас.

Бандиттерди кыра аттыбыс. Абрада эки таар арба јадры.
Биске удра абра тарткан трактор келди.

Бу не болды? Белимде де, будымда да балбак-балбак
балулар билдирди. Сабарла жаба басканда, оорыбас, сыстабас.
Оны доктор билер болор, оо барала эмдедер туры.

Бистин журтыбыста бир трактор бар.

Уу Уу (ү)

Түрү, Бөөрү, Үкү, Үрен, Сүрт, Үүренер, Үлү.

Бис экү сүт жуур болдыбыс. Бу күндер сүүрен соок болды.
Үүрлү мал серүүнде турды. Бис күскүде кыра сүрдибис. Эки
күн андадым, бир түлкү, эки күртүк, бир үкү аттым. Бөөру
туткан кулун үүринде жок эмтир. Күүк этти – жас келди.

Н ө к ө р Л е н и н б и с к е с ү р е е н
к ү н д ү л ү б о л д ы . Л е н и н н и н ү р е д ү
с ө с т ö р и у л у . О л б и с к е к е р е е с
б о л д ы . К ү н ү н о н ы у н д ы б а с
к е р е к . Ј е р ү с т ү н д е Л е н и н д и
к ү н д ү л е б е с у л у с ј о к . О о к
ö с к ү р ү м м д е р д е о н ы б и л е р .

*Сүреен улу үредүни биске
Маркс ла Ленин берди.*

Шш Шш (ш)

Аш, Тош, Кош, Ууш, Куш, Ташту, Кошто, Ашта, Иште,
Башта, Калаш, Шок.

Кышкыда малды бош салбас керек – жаскыда мал арык

болор, көдүртер, өлөр.

Бу шүүн үлүш. Башкүн Оштон бистен беш кош аш садышты. Бис бу жыл арыш аш салдыбыс. Ол аш жакшы бүттү. Не ле ишти машина ла аш кести. Машына ташка табарды. Беш тиш сынды. Кырада таш жок эдер керек.

Не ле ишти машины ла иштеери жеңил болор.

Кышкыда кош тартыбыс.

Баш жыл кышкыда бис Шакшак ла экү Жаш-тураа кош тартыбыс. Ол жүреле, таш туралар көрдибис. Жанар башта Шакшак машыналардын жаткан жерин көрөли деди. Ак тош ошкош жаан туранын жанында жаткан аа-жок машыналар көрдибис. Жаштурадан жандыра тартар кош жок болордо, кош жок, бошко до жанар дештибис.

Зз Зз (з)

Азу. Озо. Эзен. Узан. Адазы. Энези. Түзет. Кузук. Эзилик. Туза.

Кызнак адазына канза азала, берди. Козондонун казактары кузукка барар болды. Экүзи азык жазады, бирүзи казан алды, озодон кузуктаар жерибиске барадык - дешти.

Озо малынды жазап азра – жазым жок тузазын аларын.

Кам ла жарлыктын мекези.

Энези-кызы экилези көзи оору улус эмтир. Калазак кам экилезинин көзин жазар болды. Камдады. Бир де тузазы жок

болды. Көзибистинг оорун жарлык жазар болор ба –дешти. Манзыр жарлыкты алдырды. Уккан Манзыр мактанды:

- Барзам ла, энези-кызынын көзин экилезининг жазарым – деди. Көзи оору улустын журтына Манзыр кызыл энгирде жетти. Бир кезек амыраар деди. Эки канза танкы тарта ла, узаак ла жарлыктады... Бир кезекке токтоды... База жарлыктады. Эш неме болбоды. Эмеен Манзырды сүрди.

Менин сөзим болзо, көстинг оорузун доктор Эмдезе, жазым жок жазылар.

Чч Чч (ч)

Ач. Кач. Очок. Көчө. Уча. Уч. Көч. Көчөр. Куча. Балачак. Качкын. Одынчы. Садучи. Канча. Ончо. Кузукчы. Элчи. Күч. Күчи. Адучы. Көсмөкчи. Кучачак. Сымдачы. Өлөнчи. Камчы.

Адучы кичинек те болзо, бичикке бачым үренди. Ол бычакты курчыдар керек. Корчок коныр атты кече көрбөдим. Сарбачак уулы, Чарак кече бир кочкор өлтүрди. Ол кочкордын учазын Чырбыкка аттын тери учун берди.

*Беи жылдыктын экинчи жылынын учына жеттибис.
Үчинчи жылын баштадыбыс.*

Камчычак ла чымалы (Учурлу куучын)

Камчычак канча-канча жылдын туркунында алдынан жангыскандыра күчи-чыдалы чыкканча иштеди, эш неме болбоды. Минер ады да жок, ичер көчөзи де жок отыра калды. Чат ла чөкөди. Бир күн чаал мөштинг төзине

отурала, бир кызыл-күрен чымалы кичинек чыбык тартканын Камчычак көрди. Чымалы чыбыкка эки-үч кадалды – чыдабады. Удабады, база бир чымалы коштонды. Эки чымалы чыбыктын эки учынан туткылады, - база да неме болбоды. Бир чымалы чыбыктын жанына отырарда, бирүүзи бара – ла үч нөкөр экелди. Беш чымалы туткаан соондо чыбык жеңил сүүртеле - берди. Качычактын санаазы жарыды: өмөлү иш жеңил бүдетен эмтир – деди, чындык-чике жолды эмди билдим - деди.

Жаан удабады, Камчычак «Бачым иш» комунанын члени болды. Комунада Камчычак ишке кичеемелдүү болды, анчада-ла бичикке үүренерин кичееди.

Комунанын члендеринин жууны - Камчычак жакшы уул, бичикке – де, ишке – де кичеемелдүү, ол комунанын башкарузы болзын дешти.

Гг Гз (г)

Ага. Аргада. Кадалгаак. Кургак. Кабырга. Ногоон. Сыгырган. Согоно.

Агаштын чаганазы. Төгөт төгүлди. Кургак агаштын будагы. Тобого тон болгон, аларга жарабаган. Габриле «Лениннин аргазы» деген комунга кирген соондо аргаданды. Комуна батрактарга, жоктуларга арга болгоны жарт билдирген.

Газет кычырарга үүренегер. «Лениннин аргазы» деген комунага кирген улустарга арга болгон.

Жаман сагыштулардын сөзине кирбес керек.

Озогыда кулга жүрген албаты арга жогына жеткен болгон. Бу түбектен аргаданар жолды нөк. Ленин көргүсти. Комунистар баштаган ишмекчилер ле мал-аш иштин аргазында жаткан албаты каан башкаруун оодо сого-ло, озогыда акту күчиле жаткандарга шогын жетирген жимекчилерди тоскырды. Же жаан жимекчилер тоскон - да болзо, оогы-теги жадакалды. Каан керектеген, каан-башкарууна карузындап, башкаруу керегинакту күчи-ле жаткандардын колынан жандыра аларга санаган улус бистин ортобыста эмди-де ас эмес. Бу улус акту күчиле жаткандарга, эмдиде жетре шогын жеттиргенче, албатынын жүрүмин жарандырап керегинде Башкаруубыстын не-ле иш керегин буудактаар сагышту жүредилер, озогызын жандыраарга күжүренедилер. Бу жаман сагышту улустын элге-жонго аршалу кылыгын жок эдер керек. Бу улустын куучын-эрмегинде угар неме жок. Бу улустын кылыгы - шок, эрмеги – меке. Олордын кылыгын ээчибес керек, меке-эрмегине кирбес керек.

Йй Йй (й)

Ай. Уй. Кой. Сой. Кей. Аяк. Кайда. Карагай. Жойгон. Куйрук. Айу. Койон.

Эмдиги башкаруу жокту-жойуду байлардын колынан айрыды, үй улустын кул болорун жок этти.

Кудай-жаны деген неме - меке. Оны жайладарын кичеер керек. Ол срагай жок болзын.

Жайаачы кудай - дебегер, жалкуурбай жүрүгөр.

Тенере – койнын карабагар, терлегенче иштегер.

Алтайдын байлары ла жайзандары алтай албатыны баш-жок жимектейтен болгон.

Бистин алтай јерибис.

Алтайдын јери бийик туулу, жылым кайа ташту, булут өткөн мөнкүлү, јер-сайын јайылган кара агашту. Алтайдын тайгазын өткүре аккан эки јаан суу бар. Бирүүзи – мөнкү карлу үч сүүрилү тайгадан башталган Кадын-суу база бирүүзи Алтын көлдөн чыккан Бий-суу. Бу эки јаан суу тууразынан кирген табына јаан-да огош-та өзөк-суулар алганча түштилер. Тайганын бийигинде-де јабызында-да јаанду-кичинектү көлдөр бар. Олордын јаан дегени – Алтын көл.

Алтайдын јеринин агын суулар-да, көлдөри-де жүзүн-јүүр балыкту; Алтайдын туу-тайгазы көбизинде тудуш-тудуш кара жышту. Ол жыштарда жүзүн-јүүр ан, куш бар. Алтай јеринде алтын-мөнгүнде бар, темирдин, јес-куулынын, оо түней неменин рудазы-да бар, таш көмир-де табылат.

Алтайда чөл јер ас-та болзо, аш салар, өлөн эдер јери бар. Мунда мал тударга јакшы.

Пп Пп (п)

Кап. Көп. Эптү. Сапта. Тапкай. Каптыр. Тептир. Опту. Каптал. Топсы. Тулуп. Тепши.

Лениннин үүредип айткан эрмек сөстөри көп. Оны улам сайын кычырып, унутпас крезине јетирип, үүренип аларга керек.

Комунаа көп өрөкө кирип, иштеп турза, иш јаранып турар. Кузуктап жүрзен, чаал мөштөрдү токток-ла сокпо: мөш үрелип барар.

Поликарп ла Павел Кырсак байдын өлөнгин чапты. Ол ок тушта Кырсак айлында аракы ичип, топшуур согуп, сайрап отурды.

Алтай јеринин агаштары.

Алтайдын јеринде өзүп турган агаштарынын көп сабаазы мындый: карагай, тыт, кайын, мөш, јойгон, чиби, аспак, терек, тал. Карагай, тыт, кезик јерде чиби, јойгон јаткан јурттын айыл-тура, чеден чулап тударына барып јат. Агаш јаткан јуртка мунаг да башка тузазын јетирип јат, агаштын берер кирелтези көп. Эң озо - јаткан јурт мөштин кузугын алып, садып, јат; Кадын суу ла бий суудын јакаларында јурттап јаткан улус карагай агаш кезип, оны агызып барып, садып турар; тыт агаштын чобыразын сойып, тере эдип турган завогторго садар, сагызын алып, мешкезин јууп, садар ок; кайыннан чанактын таманын бүгип, чанак эдип, садар, тос алып, төгөт кайылып садар; сагысту агаштардан агаш-май (агаш-майдын бирүүзи – скипидар) алып турар. Агашта мунаг да башка иш көп.

Је агаштан албатаа келгедий кирелте көп - те болзо, алтайдын јеринде јаткан албаты ол кирелтени јаан эдип болбойт. Алтайдын албатызы не-ле ишти өмөлөшпөй, нөкөрлөшпөй алды-алдынан иштеп јадатан. Је эмди «өмөлик» деген сөстөр көп угулып турат. Бу учурлу эки сөс алтайда өскөн агашка јууктап турганы билдирет. Бу эки сөс бөкө сөстөр эди, кандый- да агашка олог чыдаар, кандый-да ишти олог кирелтелү эдип, эптеп салар.

Жж Жжс (ж)

Ажар. Кажат. Угужар. Эрмектежер. Тожон. Ажыт. Божот. Эжи. Тежик. Буржуй. Төжи.

Иженердин бажы оорыды. Кадын-бажында аржаанга көп кижиге барды. Иженер кожо бажын жазарга барды. Жымжайдын ук уйы кыжына кажаган жок турды. Оны жаман деп айдарга келижер.

Көжөгөлү көстү кижиге көзүн эмчиге бачым-ла эмдедер керек.

Алтайдын аны, кужы.

Алтайдын жери элбек, бийик туулу, кара агашту учун, онын аны, кужы көп. Жаткан журттын эн озо андайтаны тийин болор, ошон башка элик, айу, бөрү андаар. Келишкенде, учураганда түлкү, шүлүзүн, жоон-мойун, ошонда башка ан андаар.

Озо Алтайда неле ан көп болгон. Жаткан албаты ан андайтанын аайлу-башту этпей, өйлү-өйинде андабай, анды срагай астадып салды. Ан төрөөр өйинде, балазын ээчидер өйинде аннын иркек-тижизин талдабай, аткылап, ан өскүрбей турдылар терези-түги жеткен-де болзын, жетпеген-де болзын өлтүрүп, үрегилеп жүрдилер. Ая тартып, жүзүн-жүүр тузак тургузып, чапкы салып, анды аай-баш жок өлтүрүп, бөрүгө, ийтке жидиргилеп турдылар. Онын учун озогыдый үүр-үүр-ле базып жүрер ан эмди жок болуп жат.

Алтайдын кужын-да мылтык-ла адып, тузак-ла тудып, жумуртказын алып, база-да астадып ок салды.

Эмдиги албаты, кийнин сананар керек анды, кушты аай-баш жок өлтүрбес, кырбас керек, андаза өйин билип, андаар

керек, анды атса, бажына јетирип алып, адар керек.

Астап калган учун терези баалу андарды эмди бир кезек јылга сранай атпас еткен.

Каан тужында Алтайдын јеринде јаткан албаты.

Бистин Алтайдын јери элбек јер, јурттап јаткан албатызы дезе ас. Мунда озодон јуртаган төс албатынын көбизи – башка-башка сөөктү алтай улус, онын кийнинде теленит улус, тубалар, бир эбеш куманды. Өскө јерден көчүп келип, јада берген албаты – орус, пайат казах, сойон; өскө-де укту улустап эки-јаныстап бар-ок.

Каан-башкаруу тужында – Алтайдын јери каанын јөөжөзи болуп турган, оны «каанын кабинети» деп, учреждениелердин бийлери башкаратан болгон. Онын учун Алтайдын јерин – «кабинет јери» деп айдатан болгон.

Алтайдын јеринде јаткан албатыны кааннын жүзүн-јүүр бийлери башкаратан.

Олор Алтайдын албатызын укту-угы-ла, сөөги-ле бөлип, башкарып турдылар. Бу бөлүгенинде 7 алтай дөчин, 2 чуй болыс, күзен, комдош болыс, пайат укту улустын 2-3 болыс (управа) болгон. Орус улус алдында јуртаган јерлеринде бойларынын болосторына кирер болгон.

Дөчиннин (болыстын) бий-сайыды – јайзап, онын болушчызы – каа, темчи, шүлени, алмачи. Јайзапдардын бажын заседатель деп, бий билетен.

Каан-башкаруу антарылар алдында–ла Алтайдын албатызын уктугы-ла бөлибей, јаткан јеринин аайы-ла бөлип турар болды.

Алтайдын албатызы каан-башкаруу тужында – нени көрбөди деп айдар! Кааннын каланы – деп, бийлер једер,

јоннын јуужы – деп, јайзан једип келер: алым-аксам деп, артканын аларга ачап којойым једип-ок келер; кудайга јандагар, каанга бажырыгар, бийге уккур болыгар, јайзаннын јакаруунан чыкпагар, байдын күүнин јандырбагар - деп, барып кийнинде абыс једер. Кам-ла јарлык база бар.

Бу кайракандардын ончозы – бис албатаа быйан јетирип турубыс – дежер. Ол быйаннын түбин көргөжин, бийлерге јарамзып, јанашкан байлар малынын тоозына чыкпай отырылар, акту күчиле јаткандар дезе, аргазы јокко једе бердилер.

Абыс-ла сайыттын сагыштары јаныс.

(Куучын)

- Јуртыгар сранай орус деремне болуп калтыр. 7-8 жыл мунан озо мен мунайда бир-јаныс јүреримде, орус јок ошкош эди; эмди көрзөм алтайынан орус көп болгодый. Бу кандый учун мындый болгон?- деп мен түшкен айылдын ээзинен – Аднайдан сурадым.

- Озогы алтай Чичке-Чаргы эмди кайдан келзин, Чичке-Чаргы эмди саранай орус деремне болгон эмей, адын-да орустар «Чаргушка» деп, кубулта адагылап салдылар ийне. Алтай улус мунда ас артты, орустарга јерин блаадып, өзөктин бажына да чыкканы бар, Јаан Чаргаа-да көчүп барганы бар. Төрөл јерибис деп, айрылбай, бис бир-ле кезек, ас тоолу өрөкө улус боо отурып калдыбыс – деп, Аднай айтты.

- Орустар мында јаткан јурттан – слерден јөптү келип јаткан-ба, албан келип кирдилер-бе? – деп, сурадым.

- Јөпти ологго кем берзин! Эң башкыда боо јадарга

чөлдөн Лазыр деп бир орус келип, суранган. Бис оны жуутпай салдыбыс. Эки-үч конгон кийинде бу-ок Лазыр, Мыйтунын абызы кожо, база жетти. Өзөктө айылдарга түшпей, көндире кедери Аспын-темчинин айлына бардылар.

Энирде – темчинин айлында жуунга барыгар – деп, өзөктө улуска элчи келди. Мен ол күн оору болуп, барбадым. Кийинде угар болзом, Лазыр Аспынга аракы тудуп, сый берип (эзириги жаандай берген кийинде Аспын улуска эки чай 15 бе 20 бе аршын бөс көргүзүп, мактанды – дешкен), абыс-ла экүлөр озо Аспынды сөскө кийдирип алала, кийинде, улус жуулып келерде, бир жанынан Лазыр аракы тургузып, сугарып турарда, база бир жанынан абыс-ла темчи сөстөп, жөптөгилеп берерде, Жаңыс орусты жуутса-да кайдар дежип, аракыдан ичип алган немелер сөзүн берип салтырлар.

Лазыр көчип келген кийинде бир-де жыл өтпөди, Лазырдын баязы келип, база суранды. Абыс келди-ок, темчинин айлында жуун болды, аракы база чыкты.

- «Бу жакшы кижини, слердин школыгарга-да болыжар, серкпегерге-де тузазын жетирер, бу кижини жуудар керек» - деп, абыс айдып турды.

- «Лазырды жуудып алдыгар, анда не жаман бар, жакшы орус болды. Муны база жуудып алар керек, ол жоннын керегине болыжар» - деп, темчи эзирик улусты жөптөп-ок турды.

-Абыс-ла темчинин сөзине киреле, бу орусты жуудып-ок алдыбыс. Жол башталган соондо, жылдын ла орустар келип ле турар болды. Темчее-ле астам болып турды ошкош; акча-да алып турар ошкош, аракыларын-да ичип жадат. Темчее коштонгон бир кезек алтай-да улус онон жижикип турган-ок болгодый.

Аднай бу куучынды айдала, токтой берерде, мен

сурадым:

- Темчи көчкин орустардан аракы ичип, карын жип турарда, боо орус көчсин деп, абыс незин кичейт?

- Бистен – алтай улустаң абыска көп неме једишер эмес. Кудай айылдатканда, бала крестеп бергенде, абыстың өскөдө ижи учун алтай улус 5-10 акча берер, орус десе, аразында 50-75 акчадан берип турар. Оның учун абыс орус көптөдип аларын кичебей-де кайсын деп, Аднай айтты.

- Акча карузыганда, абысының-да сайыдының-да сагыштары јаныс турбай – деп, мен, јолым алып, атандым.

Каан-башкарууның школдоры.

Көзи јок кичи бойы баштанып, барып болбос, оны кичи јединер керек. Јол билбес кичи јорыктагажын, оо башчы керек. Неме билбес кичи көп неме билейин дегежин, сагыжын јарыдып алайын дегежин, бичикке үүренер керек. Бичик билбес кичи карануйда отурган кичи ошкош көзи јок кичи ошкош.

Кандый-да кижининг неле немени билейин деген күүни бар. Ондый кичи бичикке үүренер керек. Бичикке үүренген кичи јан-да билип турар, айдынайын деген сөзин-де јалтанбай, айдынар.

Јан билер кичи каан-башкарууның тургускан бийлердин, сайыттардын, каан-башкарууна күүнзеген байлардын јаман кылыктарын ајарып турар деп, јалтанбай, айдып турар деп, каан-башкаруузы билип турды, неме билбес албатыны бийлеп, јимектеп, мекелеп, башкарып турарга эптү болзын деп, улусты бичикке үредерин кичееринен болгой, там туйуктап турды.

Каан-башкаруу тужында баштамы школдор городтордо-

да јаан јаан деремнелерде бар болгон јаан школдор төстү-төстү жаан городтордо, 25-тен ашпас тоолу, ас болгон. Бу жаан школдордо болгон-тушкан кижинин балдары үренпейтен, байлардын, бийлердин, сайыттардын, абыстардын балдары үүренетен, колдын күчиле жаткан улустын балдары дезе, баштамы-ла школдо үүренетен. Бу баштамы школдор ас болгон учун, колдын күчи-ле жаткандардын балдары көбизинде бичикке үүренбей, жүре калатан болгон. Баштамы школдорды абыстар башкаратан, онын учун школдо балдардын сагыжын жарыдып, үүретпей, көбизинде кудайдын жагына-ла үүредетен.

Бистин-де Алтайыбыста школдор ончозы абыстардын колында болды. Бу школдордо крестү балдарды чал-мал бичикке, тоо-бодолгондорго үүредетен, же көбизин кудайга жандаарына, кудайга бажыларына, каанды, бийлерди, абыстарды күндүлейтенине үүредетен. Мындый үүредүде турган балдардын сагыштары жарып турарынан болгой, там-ла карачкыланып турды.

Алтайдын жеринде школдын үүредүүнөн башка үүредү база бар болгон. Абыстар катчыларын ээчидип алып, алтайдын айылдарын керий жортып, улустын крестүлерин кудайга бажыларга үүредип креси жогына кудайдын жагын учурлап, креске түшсин деп, сүмелеп жүрдилер.

Каан-башкаруу албаты-журтка мунан башка үүредү бербеди, албатынын сагыжын жарытпады, карануйдан чыгарбай тудып, неме билбес, неме ондобос кара албатыны бийлер, жайзандар кыстагылап турды байлар жимектегилеп жүрди.

Алтай улусты канайда крестеген.

Озо алтай улус крес јок болгон. Каан-башкарузы орус јеринде јаткан албатыларды ончозын крестү јанду эдип салар деген сагыжы-ла, алтайдын-да албатызын крестеп салар деди. Мунын керегинде Алтайда абыстар чыкты. Абыстар кудайдын учурын айдып, алтай улустын кам-јангын јамандап, крестү јанды мактап, алтай улусты креске тужүрге сүмелеп јүрдилер. Көп улус јөпкө кирбей турарда, абыстар креске түшке кижее чамча, штан бергилеп турды, уй, ат садып алар крелү акча-да бергилеп турды. Бийлер абыстарга болыжып ок турды, Креске түжер алтай улус көп болзын деп, бийлер креске түшкен кижиден үч јылдын туркунында калан албас эдип, салган болгон, јаргаа кирген кижии креске түшкежин, јаргызынан айрып салатан болгон. Кыйтык байдын энези ийтбалык деп, уулды бажын темир очок-ла јара согып өлтүре-ле, јаан јаргаа кирген болгон. Бийлерге аа-јок карынды берген-де болзо, јаргызынан айрылып болбой турды. Креске түшкен кийнинде-ле јаргызынан айрылган. Онын учун – «Мен јаан абыстын крес балазы-да болзом, кудай сагыжыма кирбейт, мени абыс крестеген эмес, Ландшеп бий крестеген эмей» - деп, айдатан.

Сранай болбогондо, абыстар-ла бийлер алтай улусты албадап-та крестейтен.

Алтай тилине колышкан өскө тилдин сөстөрүн канайда бичиир.

Бис боо јетре эрмек-куучыннын бичип турар 26 тагма үүренип алдыс. Бу 26 тагма-ла алтай тилиле айткан кандый-да сөсти бичип салар. Је эмди алтай тилине орус тилинин, өске-де албатылардын тилдеринин сөстөри колыжып калганы бар болып јат. Бу колышкан сөстөрдin кезигин

бичиирге, бистин үүренип алган 26 танмада јок танма керек болор.

Ондый танмалар 3. Алдында бистин үүренип алган 26 танма кандый-да бичикте көп. Олор көскө көп көрүнер - кижинин көзи олорго бачым үүренер, олор көп бичилер – кижинин колы олорды бичиирге бачым тазыгар. Ол танмалар ундылбас. Өскө тилдердин сөстөри каа-јаа учурап турар. Онын учун ол сөстөргө кирген кожылта-танмаларды эмди-ле, ундыбас креелү эдип, кычырарына, бичиирине үүренип алар керек.

Вв Вв (в)

Совет. Завод. Август. Свобода. Забастовка. Коллектив. Варшава (город). Тана-Тува. Электричество. Автоном. Бавар (Герман јеринде јаткан албаты). Буква (Бичик-танма). Василий. Владимир. Саватей. Иванов. Москва. Ростов. Воронеж. Северо-Кавказ.

Совет. Завод. Ойрот автоном - облас. Владимир Илич Ленин. Василий Август Свобода Буква

Бис эмди совет башкарулу болдыбыс. Советтер солып тудар керегинде үн јок улус јурт-советтин јуунына турар учуры јок.

Улалуда тере дубтаар завод бар, Майма-Чаргычакта агаш јарар завод бар, сүт-сарју эдер заводтор областа көп.

Бу өткөн јаан јуу тужында Саватейдин күйүүзи Иванов Василий деп, салдаат јармандарга олјоолодоло, Бавар јерине јатты. Јуу токтогон кийнинде бир кезек Варшаваа јадала, баш-јыл август айда јанып келди.

Фф Фф (ф)

Фабрик. Феврал. Филипп. Софрон.

Жаналиф (жаны алтай бичиктөс).

Флаг (мааны).

Манифес (башкарудын албатаа берген жаан керектин жары).

Фронт (жуулажып турган жер).

Кофе (карарта куурган арбанын, өскө дө аштын талканы. Оны чай эдип, ичер. Кофе-агаш бар. Онын ажын база куурала, талкан эдип, чай ордына ичер).

Фонар (салкынга от өчпөзін деп, жарыткыш тургузар, шилилеп, жазаган кайырчак).

Жаштурада кеден согор фабрик бар.

1930 жылдын феврал айда Филипп-ле Фома фабриктин ижине турар дешти.

Туйук шилинин ичинде куйер электричествонун оды салкынга өчпөс, ондый отко фонар керек жок.

Фабрик. Феврал. Кофе. Афанас. Манифес.

Хх Хх (х)

Колхос. Совхос.

Бухара, Хива (күн түштүк талазында жаткан угы жуук еки албатынын жери).

Хабаровка (Ондай аймакта орус журтту деремне).

Трахома (көстин көжөгөзи).

Холера (жугуш кырдын-кезим оору).

Лихорадка (калтыраак оору).

Чахотка (чемет-оору).

*Колхос. Совхос. Хозяйство. Колхостордын адак дегени-
комуна.*

Совет-башкару албатынын жадыжын жарандыра деп,
колхостор, совхостор бүдүрерин кичеейт.

Эмди оок өмөлик-нөкөрликтер биригип, жаан колхостор
бүдүрер керек. Жаан колхостордын жаан машиналар, трактор
садып алар күчи бар. Мал-аш ишти трактор-ла, машина-ла
иштезе керек бачым бүдер, иш јенил, болор.

**Алтай тилине колышкан орус тилдин сөстөринде ц,
щ, я, ю, табарышса, оларды јаналифле канайда
бичиир?**

Алтай сөстөрдү бичиирде 26 таңма (буква) керек болып
јат. Алтай тилине колышкан өскө тилдердин сөстөрүн
бичиирде база 3 таңма кожыларда, ончозы 29 болды. Бу 29
бичик-таңма алтайдын јангы бичиктөс – «јаналиф» деп
адалды.

Је алтай тилинин бичик-таңмаларына 3 орус буква
кожылган-да болзо, алтай тилине колышкан орус сөстөрдүн
кезигин бичиирде бу 29 таңма база-да једишпей јат. Ол јетпес
букваларды јаналифке ненин учун көчирип, кошпогон?
Онын учуры мындый. Алтай тилинин сөстөрүн бичийтен
орус букваларды јангыртып, көчүрген улус јаналифтин
таңмаларын канча-ла креези ас болзын деп этти. Онын учун
бир кезек орус букваларды јаналифке көчирбей-де, бичиир
эбин таап салдылар; јаналифке кирген таңмалардан керектү
эки таңманы алып, коштой тургузып сала-ла, кычырап болзо,
көчирбей салган орус буква түнгей адалып, айдылып турар.

Мунайда эптеп бичигедий букваларды жаналифке көчирери керек жок болды.

Т ла С-ты коштой (тс) тургусса «ц» болор.

Конференц-жуун.

Социализм албаты –журттын ортозында үзери-бойлоры жимектежтени жок болзо, кижини жалдабай, не-ле ишти жангыс биле болып иштеп турза, кандый ла иш эдип турза, социализм-жоны ол болор. Социализм аайынча жаткан жон-улустан фабрик-заводтору, не-ле машиналары, малы, ажы, иштеп тапканы ол жоннын жөөжөзи болор. Социализм аайынча жаткан жоннын кижизин ижини күчүн бу жонго солып, бу жоннон алып турган аш-курсагын, кийген киймин бойынын жадыжында база кандый оок керек немени – менин – деп айдар учурлу, өскө жөөжө жок болор. Албатынын мундый жадыжын социализм деп айдар.

Нацыонал-улус (Бистин бастралбатыбыста орус укту улустан өскө башка-башка оок албатыларды нацыонал улус деп айдар).

Конференц-жуун. Социализм

Нацыонал – албаты

Ш-ла Ч- ты коштой(ШЧ) тургусса, щ болор.

Помещик (Колдын күчиле жаткан крестьян улусты кулданар байлар). Каан башкаруу тужында помещиктердин колунда сүреен көп жер болгон, олардын ижин эдер сүреен көп кул болгон. Помещиктердин эн жаан, ончозынан бай помещик – каан болгон.

Помещик

Й ле А коштой (йа) турза, Я болор

Партия. Россия. Германия. Англия. Япон. Япония.
Турция. Крестьян. Яков. Франция.

Конференц-жуунды орустап, конференция деп айдар.

Бия–Бий суу

Чуя - Чуй-суу

Я – мен

Ясли – өлөн салгыш. Энези ишке барганда, балазын
салар тураны «кабай-тура» деер, эмезе «ясла» деп айдар.

Партия. Франция. Турция. Япония. Яков.

Й ла У коштой (йу) турза, азыйдагы Ю болор

Союз.

Революция. Резолюция.

Юг - күн түштүк талазы.

Юрта – алтай айыл.

Революциянын шылтуунда башка-башка албатылар
биригип, Совет-башкарулу социализмнын-Республиктардын
Союзы бүтти.

Тюрк-укту улус.

Союз. Революция. Резолюция.

Бичик-танманы жымжак эдер темдек

Алтай тилдин сөстөринде бичик-танмалар ончозы эмезе кату айдылар, эмезе ончозы јымжак айдылар. Түнейле: кол – көл, кул – күл, конок – көнөк, кур – күр, кос – қос.

Орус тилинде ондый эмес. Орус тилинде бир сөстин буквалары кату-да айдылар, јымжак-та айдылар. Бу мундый болордо, алтай тилде колынган орус сөстөрдү јымжак эдип айдар буквазын башка темдектеп салар керек болып јат.

Ол темдек мындый. Бу темдекти јымжак эдип айдар букваны ээчий тургузар (Л', С').

Бол'ница. Кул'тура. Бол'шевик. Бу сөстөрдүн «л» буквазын јымжак айдар.

Мен'шевик. Бу сөстин «н» буквазын јымжак айдар.

Ж А Н А Л И Ф

Аа	<i>Аа</i>	(а)	Мм	<i>Мм</i>	(м)
Вв	<i>Вв</i>	(б)	Нн	<i>Нн</i>	(н)
Сс	<i>Сс</i>	(ч)			(н)
Џ џ	<i>Џ џ</i>	(ј)	Оо	<i>Оо</i>	(о)
Дд	<i>Дд</i>	(д)	Өө	<i>Өө</i>	(ө)
Ее	<i>Ее</i>	(э)	Рр	<i>Рр</i>	(п)
Гг	<i>Гг</i>	(г)	Рр	<i>Рр</i>	(р)
Ии	<i>Ии</i>	(и)	Сс	<i>Сс</i>	(с)

Kk	<i>Kk</i>	(к)			
Tt	<i>Tt</i>	(т)	Ff	<i>Ff</i>	(ф)
Uu	<i>Uu</i>	(у)	Xx	<i>Xx</i>	(х)
Yy	<i>Yy</i>	(ÿ)	Ja	<i>Ja</i>	(я)
Zz	<i>Zz</i>	(з)	Jy	<i>Jy</i>	(ю)
			Ts	<i>Ts</i>	(ц)
Ьь	<i>Ьь</i>	(ы)			
Vv	<i>Vv</i>	(в)			

СОЦИАЛИЗМ УЧУН ТУРУШКАН ПАРТИЯНЫН РЕВОЛЮЦИЯ-ЖОЛЫ

**Россиянын албатызы революциядан озо канайда
јаткан.**

Революциядан озо Россиянын албаты-јуртын бай капиталистар, сайыт бийлер башкарып турган. Бу башкаручылардын эн јаан байы, эн јаан бийи каан болгон. Фабрик-заводтор буржуй-капиталистердин колында, јердин талдама јакшызы, агаштын көбүзи помещиктердин,

серкпелердин, монастырлардын колында болгон.

Фабрик-заводтордо иштеп турган ишмекчилердин жалы ойинен өткүрө кичинек, иш-күни дезе жаан болгон, оо үзери ишмекчинин ижинде кандый-ла бир кичинек тутак бар болзо, оо жаан штрап салатан. Онын учун ишмекчинин иштеп алган жал-акказы кийим–курсагына жетпей турды, ишмекчи иштеген ээзине алымга кирип турды, барып түбинде ишмекчи байга жалынар-бажырап кул болуп жүрди.

Мал-аш ижин эдип турган крестьян улустын сагыжы база сүреен коомой болгон. Крестьяндарын жери ас болгон учун, олор жерди помещиктерден жаан жал берип, эмезе көп иш иштеп берер болып, эрентке алып турдылар. Же эрентке алган жер крестьяндарга тузалу болбой турды. Ас жерге иштеп тапканы ас ок болып турды; ол курсагына, кийимине-де көбизинде жетпей турардажердин эрент-жалын крестьяндар эки-жангыс малын садып төлөп турдылар, эмезе помещиктин ижин иштеп берип турдылар, жердин эрент-жалы жаан болгон учун, бу-да жетпей турды. Крестьяндар жаантайын помещиктерге алымду болып жүрдилер. Барып-түбинде крестьяндардын көбизи жери-де жок, малы-да жок, жаантайын помещиктердин-ле ижин иштеп турар болдылар - помещиктерге жаантайын жимектедип турар жалчылары болып жүрдилер.

Крестьяндарды тоноп турарда помещиктерге каан башкаруузы тын большты. Крестьяндарга калан-жуушты аай-баш жок салып ийерде, онын акказын крестьяндар помещиктерден-ок алгадый болгон. Боо үзеери жери жок, жери ас крестьян-улустын эки-жангыс малынын одор жери база жок болгон. Онын учун крестьяндардын малы жайгыда жаантайын армакчаа, эмезе кабыруда тургадый болгон. Бу мал улам сайын помещиктердин ажын, өлөннин жип, тепсеп турар

Мунан улам јаргы болор, бу јаргыда качан-да болзо, помещик акту болор, крестьян бурулу болор.

Аргазы јогына јеткен крестьяндар помещиктерди өштөп, шоктогылап, помещиктердин ажын, өлөнүн малга јидирип, тепседип турдылар, айыл-јуртын өртөгилеп, аразында түймеен эдип, бойлорын-да өлтүргилеп салып турдылар. Мындый болгондо, помещиктердин комыдал-сурагы-ла салдаатту бийлер келип, крестьяндарды аай-баш чыбыктап, камчылап, мылтык-ла аткылап салатан болгон, көп улусты јаргылап, түрмелеп, бажы-ла ийетен болгон, јуртында арткандарына көп төлү салатан болгон.

Помещиктерге јимектедип, кыстадып, кыйнадып, аргазы јогына јеткен крестьяндардын оок-та, јаан-да түймеендери көп тө болгон болзо, каан-башкарузы бойынын черүзиле ол түймеендерди базып салып турды, башка-башка јерде бөлүктенип түймнеген крестьяндар кааннын черүзине чыдап болбой туурдылар. Оо үзеери крестьяндар јангыс-ла помещиктерди өштөгилеп турдылар, крестьяндардын чын өштүү – каан башкаруузы болып турганын олар билбей турдылар, олар оны јартап болбой турдылар, түймежип, турып чыкса-да, баштанып болбой турдылар.

Крестьяндардын бу керегинде оларго башчы керек болгон. Соондо мындый башчы табылды. Ол башчы – ишмекчи улус болды.

Ишмекчи-улус капиталистар-ла јенижип тартыжар болды.

Ишмекчилер капиталистерга јимектедип, кыстадып, уур ишке бастырып, чыдабазына јетти. Бир фабриктин ишмекчилери база бир фабриктин ишмекчилери-ле

јөптөжип, сүмележип алып, забастовка бүдүрип турар болды. Олор иштин күнин кыскартып аларын, јал-акчазын коштырып аларын, јалды акча-ла төлөп турзын деп эдерин, јал-акчаны эжилү күндерден өткүрбей төлөп турзын эдерин кичееп турдылар, Фабриктин ээлери јөпкө кирбегенде, аразында фабриктин машыналарын оодып, үреп-те салатан болгон.

Је эки-јангыс фабрик-заводтын ишмекчилеринин забастовкаларынан неме болбой турды. Мундый оок забастовкаларды капиталистер каанын полициязы, салдааттары ажра базып салып турдылар.

Забастовколоп турган ишмекчилерди капиталистер фабрик-заводтон чыгара сүрип, иш јок эткилеп турды, капиталистерге болыжып, каан-башкаруузы ишмекчилерди камчылап, түрмелеп, забастовканын башчыларын өлтүрип, бажы-ла түрмеге ийип, онон-да башка, не-ле болып, кыйнап турды. Ишмекчи-улустын шыралап турганында јангыс фабрик-заводтордын ээлери – капиталистар бурулу болып турган эмес, кааннын башкаруунда-да јаан буру бар деп, эн башкыда ишмекчилердин башчылары, онын кийнинде бастра-да ишмекчилер сананып турар болды. Мунан улам капиталистер-ле јенижери јенил болзын дегежин, каан башкаруун јок эдип салар керек деп турар сагыш база бар болды.

Каан-башкаруузы капиталистердин учун туружып, ишмекчилерди не-ле болып, кыйнап та турган болзо, ишмекчилердин забастовкалары там көптөп турды, ишмекчилердин каан-башкарууна өштү болып турары тынып турды, революция бүдүрбей јадарга болбос болгоны јарталып турды. 1900 јылдан бери ишмекчилердин түймеени там-ла тынып турар болды. «Каан-башкаруузы керек јок!» -

деп айдылары көп болды.

Ишмекчи-улустын партиязы башталып бүткени.

Ишмекчилердин капиталистер-ле тартыжар керегин ишмекчилердин билер сагыштулары баштап турган болгон, олардын бу ижине ишмекчилерге күүнзеп турган жаан бичик-биликтү улус кирижип болыжып турды. Ишмекчилер капиталистер-ле каан башкаруузы-ла тартыжар керегине ончозы бирикпезе, керек бүтпей турар деп, ишмекчилердин башчылары јарт билип турды. Онын учун олар кайда-ла фабрик-заводту јерде ишмекчи улусты революция эдер керегине бириктирип, ишмекчилердин кружокторын бүдүрип турдылар. 1890-95 жылдарда мындый кружоктор жаан жаан городтордын ончозында бар болгон. Ол тужында Петербургтын ондый кружоктордын бирүүзинде јиит јашту, жаан сагышту кижинин революционер болор ады чыгып турды. Бу В.И. Ленин болгон.

Ленин ишмекчи-улусты бириктирерин сүреен кичееп турды. Ол Петербургтын ишмекчи кружокторын ончозын јангыс организация эдип (онын соондо, Ленинда каан-башкаруу түрмелеген кийнинде «Ишмекчи улустын кереги учун туружар «Союз» деп адаган болгон) ишмекчи кружокторын бириктирип ишмекчилердин партиязын бүдөргө кичееди. Ишмекчи улустын партиязын бүдүрип алып, бу партия ишмекчи улусты ишмекчи улус ажра крестян улусты каан-башкаруун јок эдип салып, капиталистерди јыгып салып, социализм бүдүрерине баштап турзын-деп, Ленин үүредип турган болгон.

Ишмекчи-улус учун туружар Союзтар башка-башка городтордо бүдип, көптөгөн кийнинде бу союзтарды партия

эдип, бириктирип салар дешти.

Ишмекчи-партиянын баштапкы јууны.

1898 јылда бу Союзтар јуун этти. Ол јууннын шүүлте-јөбинен мындый манифес-јар чыкты: «партиянын эн учурлу кереги - социализм бүдүрери болор, онын керегинде эн озо каан-башкаруун јок эдип салар керек. Мунын ончозын ишмекчи-албаты бойынын ийдези-ле бүдүрип салар».

Ишмекчи-партиянын 2-чи јууны.

Партиянын баштапкы јуунынан 5 јыл өткөн кийинде, 1903 јылда партия экинчизин јуулды.

Бу 2-чи јуунда партиянын программазы јөптөлди.

Бу ок јуунда пратияда турган улустын сагыштары эки башка бөлүнип турганы билдирди.

Партиянын программазын, уставын јарадып, јөптөп-ле турган кижилер партиянын члени болор эмес партиянын программазын, уставын јөптөп, онын јакарузын чек бүдүрип, партиянын кандый ла организацияларынын ижин кыйышпай јалтанбай бүдүрип турар кижилер партиянын члени болор учурлу деп, Ленин айдып турарда, Мартов оны јаратпады. Программаны, уставты јарадып, партиянын организацияларында иштебеге де партиянын члени болорына кем јок деп, Мартов айдып турды. Мунын шүүлтези мындый: Ленин - партиянын члени чек, партияга уккур, керек эдерине кичеемкей, јалтанбас улус болзын, јангыс-ла бойынын керегин кичеер, коркынчаак, анчада-ла буржуйларга күүнзеп турар, иженбегедий улусты партияга јуутпас керек – деп турарда, Мартов – партияда јарабас

улуска – буржуйларга күүндү бичик-биликтү улуска партиянын эжигин јаан ачып бергедий сагышту болып турды.

Ленин баштаган бөлүк улус кааннын башкаруун жок эдерине, буржуйларды јенип саларына ишмекчилер крестьян улуска биригер керек – ишмекчи-ле крестьяндардын союзын бүдүрер керек деп турарда, Мартов баштаган улус – крестьян - улус бичик билбес, неме ондобос, бир-де керекке јарабас, ологго иженге болбос деп, каан-башкаруун антарып салала, буржуйлар-ла эптү-јөптү јадар керек - деп турдылар.

Бу јуунда Ленин баштаган улустын тооны көп (јаан) болгон учун оорды «большевик» деп адагылады. Мартовты ээчиген улустын тоозы ас (кичү) болгон учун, оорды «меньшевик» деп адагылап салган.

1905 жылдын революциязы.

Орус каан ла Япон-каан јуулажып турдылар.

Јууда чаксыраган орус албатынын сагыжы өйинен өткүре коомой болып турды. Ишмекчи улустын каан-башкарууна кыйа көрөри көптөди. Революция башталар өйи једип келгенин 1905 жылдын бажалганында көп кижии бодоп турды. Революциянын башталарын каан-башкарузы бойы мендедип салды.

Петербургтын албатызы чаксырайла, каннан больш сураар керек деди. – Каан слерге больш бербес, камчы берер, мылтыктын огын берер, кааннан больш сурап барганча, каанды ширеезинен антара тартар керек, каан-башкаруузын јок эдип салар керек – деп, большевиктердин сөзин укпай, январдын 9-чы күнинде аа-јок көп улус каан-өргөөзине баштанып барды. Бу барган албаты каан-өргөөзине јетпеди,

кааннын буржуйлардын кулдары ол барган улусты адып, камчы-ла согып, тоскырып салды.

Акту албатынын каны төгүлди. Каанга, каан-башкарууна база иженери жок, олардон эп-жөплө неме алып болбос туры – деп, ишмекчилер турып чыкты.

Революция башталды.

Ол-ок күн Петербургтын ишмекчилери городтын оромдоры сайын удурымга шибеелер баррикадалар жазадылар, кааннын полициязы-ла, салдааттары-ла согыжа бердилер.

Петербургтын ишмекчилерин ээчий Москванын, өскө-де городтордын ишмекчилери көдүрилди. Согында көп крестьян улус помещиктердин јерин блаажып, түймешти-ок.

1905 јылдын революциязы тужунда албатынын каны көп төгүлди. Каан-башкарузы эн озо Петербургтын ишмекчилеринин түймеенин базып салала, Москва-ла өскө городтордын ишмекчилеринин түймеендерин базып салды. Бу согышка ишмекчилердин революция баштаган улустан сүреен көп улус өлди, онон көп улус түрмее кирди, базы-ла барды. Крестьян улус түймеген јерлерге салдааттар барып, база көп улус өлтүрип, тудып, кыйнап салган болгон.

Ишмекчилер-де, крестьяндар-да революцияга озолу-сонду киришкен болгонынан улам 1905 јылдын революциязы кааннын салдат-черүзине чыдабады, каан-башкаруун антарып болбоды. Революциядан коркыганы-ла, каан-башкаруунын берген дума-да помещиктер-ле буржуйлардын колына кирип барды.

Партиянын 3-чи, 4-чи, 5-чи јуундары.

Революция башталган 1905 жылда партиянын 3-чи јуунына меньшевиктер киришпеди. Большевиктер бу јуунда революция керегин канайда бүдүрөр, канайда тыныдар деп, шүүштилер. 4-чи јуунда (1906 ј.) келген улустын көбизи меньшевиктер болгон учун, бу јуунда революцияга јаан тузалу болор керек бүтпеди. 1907 жылда 5-чи јуун болгон. Бу јуун революция-керегин кандый-да албатылардын черүзинин ортозына өткүрип турарын тын кичеер керек, партия ишмекчилердин союзтарынын ижин башкарып турарын тыныдар керек – деп турды.

Бу јуунда большевиктер-ле меньшевиктердин јолы срангай башка болгоны јарт билдирди. Ленин баштаган большевиктер бойынын јолы-ла акту күчи-ле јаткандарды Октябрьдын Улу революциясына јетирип келерде, меньшевиктер эмдиге јетре буржуйлардын оозын караганча, отырып калдылар.

Каан-буржуй башкарулардын јуулашканын большевиктер јаратпай турды.

Јыл ээчий база жылдар өдип турды. Ишмекчи-улус жылдан-јылга күч алынып турды.

1914 жылда каан-буржуй башкарулар Герман-јуртты-ла јуу баштады. Бу јуудан улам меньшевиктер ле большевиктердин сагыштары башка болды. Јууга кирген кажы-ла ороон-албатылардын меньшевиктери бойынын башкаруларына болыжып турдылар. – Ишмекчилер бойынын јуу-керегине болыжып турар керек деп, јууга керектүү не-ле немени кичееп иштеп берер керек – деп, олар ишмекчилерди сөстөгилеп турарда, Ленин баштаган

большевиктер - јуу керек јок, јууга кирген ороондордын ишмекчилери јуу-согышка керектү не-немени иштеп, бүдүрерин токтодып, бойларынын башкаруларынын јуулажар күчин јок эдип, јууды токтодорын кичееп турзын – деп, јөптөп, јартап турдылар.

Февралдын революциязы.

Јаан јуу-согышка ачанаа чаксыраган албаты сранай үрелерине јетти. Јуу согыш токтобос болордо, башкаручылар ашты албатаа јетпес-јетпес берип турган болордо, орус јурттын ишмекчилери – јуу-согышты токтодып салар керек деп, башкаручылар албатаа ашты тутатпай берип турзын деп, түймеп тура бардылар.

- Каан-башкарузын антарган кийинде-ле, јуу-согыш токтоор деп, большевиктер ишмекчилерге јаантайын айдып турдылар. Јууда турган черү ишмекчилердин түймеенине бириккен кийинде 1917 јылда каан ширеезинен јыгылды, каан-башкарузы антарылды. 1917 јылда јаскыда нөк. Ленин – «башкару керегин советтерди колына берер керек» - деп, айткан-да болзо, каннын колынан суура согылган башкаруды буржуйлар бойларынын колына, озо ажынып, алып ийдилер.

Буржуй-башкару – јуу-согышты, јармандарды јенбейинче, токтобос - деп турды.

1917 јылда августын баштапкы күндеринде большевик – партиянын 6-чы јуунында башкару керегин буржуйлардын колынан ала-ла, советтердин колына берип салар деген јөп бүтти.

Октябрдын революциязы.

1917 жылда октябрдын 25 күнинде (эмди ол күн ноябрдын 7-чи күнине келижип јат) большевиктерге баштадып, ишмекчилер-ле салдааттар башкару-керегин буржуйлардын колынан суура согып алып, оны советтердин колына берип салдылар. Ол-ок күнде Советтердин Јууны Албаты Комиссарлардын Соведин тутты, Советтин председателине В.И. Ленинди тудып салды.

Бу күнөн бистин албаты-јуртыбыстын јангы јүрүми сагыжы башталды. Октябрдын Революциязынын күни биске улу күн болор.

Совет-башкарудын эн озо бүдүрген ижи.

Јангы бүткен Совет-башкаруга сүреен күс болды. Бир јанынан германдардын черүзи бистин јайымдап, јайрадылып калган черү-армиябысты туш-ла болгон јерге јулап, јенип турды, ороон-јуртыбыска терен кирип, бисти базарга једе берди. База бир јанынан каан-башкарузына күүнзеген актар башкару-керегин блаажып турдылар. Совет-башкару базыларга арай јетпей турды. Германия-ла јуу-согышты токтотпозо, башкару-керегин Советтер байынын колында тудуп болбос деп, партия Германия-ла јаражып салар керек деди. Је партиянын ичинде боо јөпкө кирбей турган улус бар учун, германдар-ла јаражар керегин партиянын јуунынын шүүлте-јөбине тургускадый керек болды. 1918 жылда марттын 6,7, 8 күндеринде партиянын VII-чи јууны Германия-ла јуулажарын токтодып, јаражарын јөптөп салды.

(Бу ок VII-чи јуунда партия бойынын адын кубултып салды: партияны – «Россиянын социал-демократ ишмекчилердин (большевик) –партиязы» деп адабай, «Россиянын (большевиктердин) Коммунист-партиязы»

деп, адап турар этти.

Совет-башкару бойынын албатынын жүрим-сагыжын жангыртарын, жарандыраарын кичеей берди.

Революция национал-албатыларга не арга берди?

Каан-башкару тужында Россиянын јеринде журтап јаткан башка-башка национал-албатылардын эн јаан правалу улус - орус улус болгон. Орус улусты «төс албаты» деп айдатан. Орустан башка укту национал-албатыларды бийлер, байлар базынчыктап, «инородец» (башка укту) деп айдатан. Национал-албатылардын правалары кичү болгон. Көп национал-албатыларды күчи уйан болзын деп, кан-башкару национал-албатыларды үзери-бойлорын чагыштырып турды, күчи уйан болгон албатыны бийлер ажра, журттын бойлорынын байлары ажра, кудай јаннын башчылары ажра акту-күчиле јаткандарды каан-башкарузы бойынын колында бек тудып турды, калан-јууш деп, улустын тапканын алып. Национал-албатылардын јадыжын јарандыраарын срангай кичеебей турды.

Орус бийлерге, бойлорынын байларына, молдолорына, намаларына, камдарына, јарлыкчыларына бийледип, јимектедип, мекеледип колдын-күчиле јаткан албатылардын сагыжы сүреен коомой болгон. Анчадала үй улустын жүрүми јүдек болгон. Бичик-билиги јок албатылардын үй улустары кичее бодолбос болгон, јүзүн-јүүр байланары, јанданары көп, ижи уур үй улустын жүрүм сагыжы кул сагыжына түней болгон.

Революция мунын ончозын јок эдип салды. Кандый-да албаты - орус, йеврей, казак, татар, шор, хакас, алтай – ончозы түней правалу болды. Кандый да албаты бойы

башкарынып жадар, бойынын сагыжын бойы билинип, жангыртып жадар учурлу болды. Революциянын шылтуунда алдынан башкарынар республиктер бүтти. Же бу республиктердин акту-күчиле жаткан албатызы байларды базып берген, акту-күчиле жаткандарды көдүрүп турган. Партиянын бүдүргөн Совет-башкаруунан айрылбады, ончозы биригип, социализм бүдүрөр Совет башкарулу Республиктердин Союзун бүдүрдилер. Бу Союзтын Совет-башкаруу жака-журт оок нацыонал-албатылар бойлорынын жадыжын жангыртып, жарандырап керегин бойлоры баштанып бүдүрүп турзын деп, алдынан бшкарынар (автоном) областар бүдүрди.

Бу керек 1919 ж. марттын 18-23 күндеринде партиянын VIII-чи жуунында жөптөлгөн.

Капиталистерге, коjoyымдарга, не-ле жимекчилерге болыжып турган каан-башкарузын антарган Октябрьдын улу Революциянын шылтуунда, башка-башка укту албатыларды бириктирген, Союз бүдүрүп берген, ончо улустын правозын түней эткен нацыонал үй улусты кул болорынан айрыган, жимекчи байларды базып турар, жоктулар-ла колдын акту күчиле жаткандардын жүрүм-жадыжын жангыртып, жарандырап Совет-башкаруу бүдүрүп берген Партиянын шылтуунда бистин Алтайыбыста Ойрот-Автоном-Облас бүтти.

Жагы бүткен Совет-башкарудын өштүлери көп болды.

Октябрьдын Революциязы башкаруу-керегин буржуйлардын, капиталистердин, помещиктердин колынан суура согып ийерде, олар башкаруу-керегин блаажып, революциянын чын жолун жартагалак, Совет-башкарудын

ижинин аайына, јакшы чыккалак салдааттарды, крестьяндарды сүмелеп алып, Совет-Башкаруды антарарга сүреен албадандылар. Контр-революция анда-мунда бажын көдүрип турды. Анчада-ла күн-чыгыш талазынан Сибирден Колчак, күн-түштүк талазынан Деникин, Петроградтын јанында Юденич жүзүн-јүүр улустан (көбизинде бай улус) черү бүдүрип алып, Совет-Башкаруды араадап келерде, олардын ончозы-ла тартыжарга күч болды.

Је бу контр-революция-ла тартыжарга күч-те болгон болзо, Совет-Башкарудын јаны бүдүрип алган кызыл-черүдин, революцияны баштаган, оны бүдүрген ишмекчи улустын күчи-ле, акту күчи-ле јаткан крестьян улустын ортозынан чыккан партизандардын болыжы-ла Совет-Башкару өштүлерин јенип, базып, салды. Эң калганында Күн бадар талазында көп черү јууп алып каан башкаруун ойто јандырып алар деп келген Врангельди Кызыл-черү тоскырып ок салды.

Россиянын јурты Совет-башкарулу болгонын буржуй башкарулпр јаратпай турды. Анчада-ла Англия, Франция, Польша Совет-башкаруды сранай көрбөс болгон. Бистин јуртыбыста башкару-керегин буржуй-капиталистердин колына берип салар сагышту, каан-башкаруун ойто јандырып алар сагышту бийлерге олар сүреен больштылар. Бу бийлерге олар акча-да берди, мылтык, ок-таары, азык-түлүк – мунын ончозын Англия-ла Франция кысканбай берип турдылар. Ол-да неме болбоды. Партия-ла Совет-Башкару өштүлерин јенип салып, албатыјуртка тузалу ижин, Ленинге баштадып, көндүктирип турды.

**Өштүлер Совет-башкарудын ижин туйуктап
турдылар.**

Башка-башка ороондордын буржуйлары, капиталстери орус бийлерди көкүдип, Совет-Башкарууна тыгынып болбой салган кийинде Совет-башкарудун не-ле ижи керегин туйуктап турар болдылар. Олор ончозы Совет-башкаруу-ла саду этпес, товар, акча бербес деп, сүмележиپ алдылар. Буржуйлардын бу кылыгы совет-јуртына сүреен јаман болды. Јуу тужында, түймеен тужында бистин фабрик-заводторыбыс сүреен үрелип калган, мал-аш астап барган. Фабрик-заводторго керектү не-ле неме, ишмекчи улустын курсагына керекту аш једишпей турды, мал-аш ижи-ле јаткан албаты-јуртка бөс, темир машиналар, өскө-де товарлар база јетпей турды. Фабрик-заводтордын ижине керектү немени, ишмекчи улустын курсагына керекту ашты мал-аш ижиле јаткан крестьян улустан, анчада ла бай крестьяндардан алгадый болды. Совет-башкаруды алдында-да јаратпай турган кулак-байлардын ажын малын алып турар болгон кийинде там өчөштилер, орто-күчтү крестьяндар ачыныжып-ок турды, аразында деремненин јоктулары-да байларга коштоныжып турдылар. Мундый улус Совет-Башкарудун не-ле ижи-керегин туйуктап, тутадып турдылар.

Мунын ончозын бодоп салып, Совет-Башкаруу деремне-јурттын јоктуларын кулак-байлардын колынан айрып алып, орто-күчтү крестьяндардын сагыжын бойына эңилтип алып, ишмекчи-ле олордын ортозында союз бүдүрип салып, бу союзты кулак-байларга удурлаштырып, байлардын күчин базып салар –деп, шүүлте этти.

Совет-башкарудун ижи көнүгип турды.

Јуу-чак токтогон кийинде, контр-революцияны базып

салган кийинде, Партия-ла Совет-Башкару бойынын не-ле ижи-керегин албаты –јурттын јадыжын јарандырып, өжидип саларына баштандырып турды.

Албаты-јуртка эн озо јүзүн-јүүр товарлар, темир, машиналар керек болып турды – Совет-башкару јуу-чак тужында үрелген фабрик-заводторды јаңыртып, жаңы фабрик-заводтор тургузарын кичеенди. Фабрик-заводтордын ижине турган ишмекчилерге аш-курсак көп керек болды – Совет-башкару деремне-јурттын мал-аш кирелтезин јаан эдер керек болды. Алды-алдынан јаткан өрөкө айылдардын оок мал-аш ижинин кирелтези качан-да болзо, ас болотонун Совет-башкару билип турды, онын учун оок мал-аш ишти бириктирип өмөлик-нөкөрликтер, колективтер, комуналар, колхозтор бүдүрип, турар керек деди, оо үзери государствонын колында турган совхозтор бүдип турар болды. Кандый-да иш јеніл болзын, бачым бүдүп турзын деп, албатынын не-ле ижин иштеерге көп, јаан, јакшы машиналар чыгарып турар болды, бу машиналардын ижине оттын, суунын, электричествонын күчин салып турарын эптеп салды.

Кандый-да иш-керек эдерине кижинин јарык сагыжы керек, кижинин билери керек. Партия-ла Совет-башкару муны-да ундыбады. Албаты-јурттын бичик-билигин көдүрер, сагыжын јарыдар јүзүн-јүүр көп школ тургусты.

Албаты-јурттын јадыжын јаңыртып јарандыраарын, не-ле иш-керек бүдүрерин, башкару керегин Коммунист- Партиязы албатынын бойынын колына берип салып, бу албатыны Лениннин јолынан кыйдырбай социализм бүдүрерине эмдиге јетре баштап туры.

Совет-башкару социализмнын промышленнос ижи

керегин тындып турды.

Фабрик-заводтордын, өскө дө промышленностын ижи кереги жаранып тынып турар болзо, албаты-јурттын аш ижи тынып турар, айыл-јуртты өнжип турар, јүрүм-јадыжы жаранып турар.

Каан-башкару тужында бистин фабрик-заводторыбыс ас болгон. Товардын көбизи, не-ле машиналар бастра ончозы башка ороондордон келип турган. Јуу тужында революция тужында бистин фабрик-заводторыбыс үрелип калды. Буржуй башкарулу албаты-јурттардан биске товарлар, машиналар келбес болды. Албаты-јуртка јүзүн-јүүр товарлар керек болды, мал-аштын ижине көп машиналар керек болды. Мунын учун Прартия-ла Совет-Башкару эн озо эски фабрик-заводторды јангыртып, јангы фабрик-заводтор тургузып, онон-да башка не-ле болып, промышленностын ижин тындыдарын кичееди.

«Капиталистерге једижип, капиталистердин алдына кирип алар керек» - деп, Партиянын 15-чи јууны мындый, учуры јаан јакаруу-јакылта берди.

Бу учурлу јакаруу аайынча Совет-башкару јаныс-ла товар, темир эдип чыгарар фабрик-заводтор бүдүрип турар болгон эмес, эмди бистин јуртыбыста мал-аш ижине керекту кандый ла машиналар јазап чыгарар заводтор, фабриктер бүдер болды, бу заводтордын, фабриктердин ижинде иштеп турар машиналарды бойыстын-ок фабрик-заводтор бүдүрип берип турар.

Бистин фабрик-заводторыбыс өзип, көптөп-те турза, албаты-јуртка товар једишпей јат. Ол ненин учун мындый дезе? Бистин албатыбыстын өзип турганы тын, оо үзери эмдиги албаты товарды көп керексип, көп алып турар болды.

Албаты-јурттын керексип турган товарларын јеткил эдип чыгарарына эмди-де көп фабрик-заводтор бүдүрер керек.

Социализмнин-промышленностын ижин тыгыдарына мал-аш ижин тыгыдар керек.

«Деремне-јурттын мал-аш ижин көдүрип, тыгыдып салар керек» - деп, Партиянын 15-чи јууны јакаару-јакылта база берди.

Фабрик-заводторыбыс көптөп, јаандап турарда, олардын ижине турган ишмекчи улус база көп-ок болып јат, көп улуска көп ашкурсак керек. Фабрик-заводтор көптөп, јаандап турарда, олардын ижинен «чийге» бүдип чыккан неме (тере-терс, түк, күдели оноң-да өскөзи) көп-ок керек болып јат.

Аш көп болзын деп, фабрик-заводтордын ижине керектү не-ле неме көп болзын деп, мал-аш ижин канайда тыгыдар, канайда јарандырар?

Алды-алдынан јангыскаандра иштеп јадар өрөкө улустын мал-аш ижи јаан болбос. Оок мал-аш иштү өрөкө- айыл алдынан јакшы машыналар алып, иштеер аргазы јок, машыналарды садып аларга чыдалы-да јетпес, јаан машыналар-ла аас тоолу улус иштеерге болбос. Алдынан иштү кижии малын-да бачым јарандырып болбос: малдын угын јарандырар деген кижии малына јакшы укту малдын эркектерин салар керек, је ондый малдын баазы јаан учун, јангыс кижии оны садып аларга чыдабас. Јакшы укту малды јакшы јылу кажаганга тудар керек. Јакшы јылу кажаган јазаарга јангыс кижее база күч болор.

Мунын аргазы кайда?

Мунын аргазы өмөлү иште – коллективте, колхозто. Мунын керегинде Партиянын 15-чи јууны мындый учурлу

јакару берди: мал-аш ижи-ле јаткан албаты јуртты өмөлик-нөкөрликтерге бириктирип, оок коллективтерди бириктирип, јаан колхозтор бүдүрип, деремне јурттын мал-аш ижин көдүрип, тыныдып салар керек - деди.

Социализмнин-промышленностын ижи-кереги өзип, јаранып турган-ба?

Партиянын 15-чи јуунынын јакаару-јакылтазын Совет-башкару бүдүрерин кичееп турды. Совет-башкарудын кичеемелдү ижинин шылтуунда эскирген, үрелген фабрик-заводтор јаныртып туры, јангы фабрик-заводтор јылдын сайын көптөп туры.

1913 ј. Кыралар, аш салган јерди 100 –ке бодозо:

1926/27 ј. Кыралаган јер 96,9% болгон, 1927/28 ј. 94,7%, болгон (ол јылда көп јерде күйгек болгон), 1928/29 ј. 98,2%, 1929/30 ј. ол 105,1% болды (јуу-согыштын алдында кыралаган јерден ажып барды).

Аштын бүткени мындый:

1913 ј. колго кирген ашты 100—ке бодозо, 1927 ј. 91,90% болгон, 1928 ј. - 90, 8%, 1929 ј. -91, 4%, 1930 ј. – 110%.

Бистин малыбыс өзип, көптөп турган-ба? Јок. Мал азрап тударында тутак бар.

1916 ј. бастра малдын тоозын 100—ке бодозо, 27 ј. Ол 108,9% болгон, 28 ј. 116, 6%, 29 ј. 110,3%, 1930 ј. дезе ол 81, 2% тўжип барды.

Ол ненин учун болды дезе?

Кыра салар көп крестян улус ижин өмөлөжип, нөкөрлөжип, иштеп турар болды, колхозтор бүдүрер болды, јер-ижи јаранып, тынып турды. Оо үзери государство кыралап, аш салар совхозтор бүдүрди. Онын учу наш көптөп

турды. Мал тудар албатынын ортозында дезе колхозтордын бүүдери эмдеги јетре уйдап јат, алды-алдынан јуртап, јангыскаандра иштеп турган улус малын бачым көптөдип болбой јат. Оо үзери кулак-байлар-ла олордын сайгак сөзине кирген орто күчтүледен көп кижии сүреен сагымдап салдылар. Онын учун мал көптөөринен болгой, астап турды. Совет-башкару эмди тургуза албатынын малын көптөдөр деп, мал тудып, азраар колхозтор бүүдүрер-керегинде ижин тындыдып јат, малду совхозтор бүүдүрерин кичееп јат.

Эмди бистин јуртыбыста оок машиналар чыгарар заводтордон башка ашты кезип, согып, собырып, элгеп салар јаан машиналар (комбайн) чыгарар, трактор эдер, автомобиль эдер заводтор бар болды. Совет-башкару муныда ассынды. Бистин фабрик-заводторыбыстын бойлорынын ижинде иштеп турган машиналарды бис башка-башка ороондордон, көп алтын берип, алтынга бодолду тук-неме, аш, онон до өскө неме берип, садып алып јадыбыс. Эмди дезе фабрик-заводтордын бойлоры иштер турар машиналарды чыгарар заводтор бүүдер-ок болды.

Фабрик-заводтордын ижине кижинин күчи канча-ла креси ас барып турзын деп, электричествонын оок-та, јаанда станцияларын тургузып салды.

Мал-аш иштин өзүп турганы кандый.

Мал-аш ижи промышленностын ижи-керегинин өскөнине јетпей-де турган болзо, Партия-ла Совет-башкарудын күчиле жылдын өзип, тынып-ок турды.

Фабрик-заводторыбыс көптөгөн сайын олордын ижинен бүүдип, чыгып турган јүзүн-јүүр товарлар база көптөп турат.

1926/27 жылда бистин фабрик-заводторыбыс товарды 11,

999 миллион салковойдын бодолына чыгарган болгон; 1927/28 j. – 15.389 миллион салк. бодолына чыгырган, 1928/29 j. -18.903 м-н салк. бодолына чыгарып салды.

Мал-аш ижине керектү машиналар чыгарарын бистин фабрик-заводторыбыс жылдан-жылга көптөдип-ок туры.

1928/29 j. мал-аш иштин машиналары 190 миллион салк. бодолына чыкты (жаан жуу-согыштан алдында ол 76-ла миллионго жеткен болгон).

Государствонун ижи-кереги көп, оны бүдүрерине акчаны кайдан алар?

Каан-башкарууна сүреен көп черү тударына, бийлердин, полициянын жалын төлө турарына, ошон-да башка керектерине көп акча керек болгон. Фабрик-заводтор, саду, жаан кирелтелү кандыйла иш-керек бай-капиталистердин, коюйымдардын колында болгон. Каан-башкарудун колында кирелтелү иш-керек жок болордо, байагы айдылган көп керектин көп акчазын ол кайдан алып турды? Капиталистерден, коюйымдардан каан-башкарууна көп акча кирбеген. Каан-башкаруунун кирелтези – колдын акту күчиле жаткандардын төлөп турган калан-жуужы болгон. Капиталистер, коюйымдар, бийлер калан төлөбөйтөн. Капиталистер, коюйымдар фабрик-заводтор туткан учун, саду эткен учун патент-бичик (белет) алатан, ол патент учун акча төлөйтөн болгон.

Je казнаа берген бу акчаларын, албатаа садар товарларын вүдүүде турган баазына база баа кожып, ойто жандырып алатан болгон. Мындый болордо, колдын акту күчиле жаткан албаты бийлердин жууп турган товарларга салган кожык-баа ажра калан-жуушка түней база акча төлөп турдылар.

Мал-аш ижиле, өскө-де иш-ле јаткан албаты-јуртка калан салганда байда көп эдип, јоктуга ас эдип салган-ба? Өрөкө-айылдын азраган малын, салган аш кыразын бодоп, каланды јаанду-кичинекту эдип салган-ба? Јок! Бай-да болзын, јокту-да болзын, малду-ашту-да болзын, бир немези јок-та болзын – түней бир аай ээжилү калан-јууш төлөйтөн болгон. Бай кижии каланды јенил төлөп саларда, арай-керей азранып јүрген јокту кижии каланнын акчазын байдан јайнап, бажырып, сурап алып, төлөп туратан. Каланга алган акчазы учун байга аа-јок көп иш эдер, эмезе эки-јагыс малынан берер.

Совет-башкаруга база көп акча керек болып јат. Ас-та болзо, черү бар. Оны озогы салдаат тутканына түней тударга келишпес. Кызыл черү – албаты-јуртыбыстын шибеези. Кызыл-черү албаты-јурттын амырын корып јат, јуулап келер өштүден чеберлеп јат. Кызыл черүдин тон-өдүгин, аш-курсагын јакшы эдер керек. Кызыл черү јуу-согыш керегине үренерине үзери бичик-биликке үүренип јат, башкару керегин, эл-јоннын керегин бүдүрерине үүренип јат. Мундый черүдин сагыжын јарандырар керек. Је неден де көп акча фабрик-заводтор тургузарга, мал-аш ижин тыныдарга, мал-аш ижине керектү машыналар, тракторлор, онон-да өскө не-ле јепселдер белетеп берер керегине көп акча керек, албаты-јурттын бичик-билигин көдүрер керегине, јурт-улусты су-кадык эдер керегине, албаты-јурттын сагыжын јарандырар керегине мунан да башка не-ле иш керек эдерине сүреен көп акча керек болып јат.

Мундый көп акчаны Совет-башкару кайдан алып турган?

Бистин государствобыстын эн јаан кирелте-акчазы государствонын колында турган фабрик-заводтордон, өскө-де промышленностан келип јат, башка-башка ороондор-ла

саду эдери база государствонын колында. Бу садунын кирелтези јаан. Бистин журтыбыстын ичинде государствонын садуунун кирелтези база бар.

Государствонын жаан ижи-керегин бүдүрерине албаты-журт киришип, большсын деп. Совет-башкару журт-улуска мал-ажынын налогын салып, база акча жууп жат.

Же бу налогтын бүдүү кааннын каланынан башка.

Мал-аштын налогын журт-улуска салганда, ончозына, түней эдип салбай, кижинин байы-жогын ылгап, бай кижее көп салар, ортокүчтү кижее астада салар, жокту улустын кезигине срангай ас салып, кезигинен бир де акча албай жат. Боо үзери байларга эжилеген налог база бар (Бистин Ойрот Областын журтынан жуулган мал-аштын налоги бастра ончозы аймактардын кирелтезине кирип жат).

Каан тужында кандый-ла учреждениелерде иштеп турган улус (бийлер, абыстар, полиция оон до өскө) калан-жууш төлөбөйтөн болгон. Эмди ондый эмес. Кем-де болзын, кандый-да иш-керекке турган кижин алып турган жалына келиштире (жаан жалду кижин жаан, кичү жалду кижин – кичү налог төлөп ок жат).

Государствонын төлүгө акча алып турганы.

Буржуй государстволардо кандый-кандый жаан чыгалталу керек бүдүргенде, оо керектү акчаны колдын күчилежаткан улуска калан, жууш салып, жууп алар.

Фабрик-заводторды көп эдерин, албатынын мал-ажын тыныдып турарын кичееп турган бистин Совет-башкарубыска акча сүреен көп керек болып жат. Промышленностун ижинен, садудан келип турган кирелте-акча, колдын акту-күчиле жаткандардан налог эдип, жууп алып турган акча ол айткан керектерге жедишпей жат.

Једишпей турган акча табар керегинде Совет-башкару јуртулуска үзери налог салып турган ба? Јок! Социал бүдүлү Совет-башкарубыс акту күчиле јаткандарга налог саларын канчала креези јабызадарын кичееп јат, јокту улустаң налог төлөбөзін –деп, кичееп јат.

Айдарда, једишпей турган акчаны кайдан алар?

Оны јурт-улустаң алар. Совет-башкару ондый акчаны јурт-үлустаң төлүге сурап, алып јат.

Албаты-јурттаң төлүге акча алар керегинде государство **өдүш облигациялар** чыгарып, оны садып, албаты-јуртка эбештен-эбештен чөлөө јаткан акча-јалын јаныс јерге јууп, көп миллион акча эдип алып, ол акча-ла фабрик-заводторды там көптөдип јат, албатынын мал-аш ижин там јарандырып, тыңыдып јат.

Өдүш-облигация садып алып турган кижинин акказы ойто јанбас эмес. Өйи јетсе, ол акча ойто јанар. Ол акчаны алып, тудунган учун государство процент (%) төлөп јат, «тираж-ойын» эдип јат. Мундый болордо, өдүш облигация садып алган кижі государственного төлуге акча берген учун процент (барыш) алар, учураза 100 салковойдон өрө 5000 с. јетре акча ойноп алар.

Албатынын чөлөө јаткан акказын јаныс јерге – государствовнын колына јуур јол база бар.

Айыл-јуртында не-ле керегине тудар акчадан артыктажып, чөлөө јаткан акча көп кижиде бар. Ондый акчалар көбизинде тузазы јок јадат. Ондый чөлөө акчаларды кассаа вклад эдип бергени – государственного төлүге акча бергенине түней. Акча чеберлеер кассаа акча салган кижі процент алар.

Өдүш-облигация садып алган кижі, акча чеберлеер кассаа, вклад эдип, акча салган кижі государствовнын јаан

ижи-керегине болыжып јат. Совет-башкарудын социализм бүдүрип турган ижине кирижип јат.

Мунын учун өдүш-облигация садып албаган бир-де өрөкө айыл јок болзын! Чөлөө акчадан айылда бир-де акча кереги јок јатпазын – акча чеберлеер кассаа јатсын!

КОЛХОСТОР.

«Ада-өбөкөнин јадыжы-ла мунаң ары јадарга болбос, канча-канча миллион миллион тоолу өрөкө айылдардын ортозында чачылып, ооктолып калган мал-аш ижи албаты-јурттын сүреен көп күчин алып-та турза, тузазы ас. Бу оок, чачыны мал-аш ишти бириктирип, јоннын өмөлү јаан иш эдип салза, тузазы эки-үч катап јаан болор эди, ижи эки-үч катап јеніл болор эди».

(1918 јылда комунардын јуунында Ленин айткан сөс).

Албаты-јурттын мал-аш ижин јангыртар, јарандырап керегинде Совет-башкарубыс канча-да көп машиналар, тракторлор бүдүрип, чыгарып турзын, бу машиналарды, тракторлорды эдип турар канча-да фабрик-заводтор тургуссын, албаты-јурт бой-бойына килебезе, бойы кыймыктабаза, керек бачым көндүкпей турар, бачым јаранбай, турар.

Је мал-аш ижи-ле јаткан улус бойынын јарандыраын, мал-аш ижин тыныдарын кичеебей турган эмес. Мундый болордо, акту күчи-ле јаткан албатынын јадыжы ненин коомой болып турган?

- Бистин ортобыста аргалу-күчтү, бай улус бар эмей – деп, айдар кижиге көп. Чын. Бай улус бар. Же бу байлар, жөжөөни бойлары иштеп, тапкан-ба? Жок! Олор айлантра жаткан улустун күчин жип, байыган.

Байдын көп кыра сүрөт ады-да бар, көп кыра үрөн чачар ажы-да бар. Ойин өткүрбей өлөң эдер, ажын какшатпай кезип, жууп берер жалчылары база бар, мунаг артык иш эдейин десе, машина садып алар, акчазы-да бар. Бай кижиге бойы иш этпезе-де там үзери байып-ла турар. Онын жанында акту күчиле жаткан улус, анчада-ла жокту улус, ижин жаан эдип аларга күчиге жетпей турганынан улам мал-аш ижин жарандырып, тындыдып болбой жатат.

Мунын аргазы не болор?

Мунын аргазы өмөлү иш болор. Не-ле ишти өмөлөжип, нөкөрлөжип иштеп, мал-аштын өмөликтерин, нөкөрликтерин бүдүрүп, мал-ажын, онын ижин бириктирип, жаңыс биле улус болып, комуна бүдүрүп турар болгон кийинде-ле крестьян-улус байлардын колынан айрылар, мал-ажын тындыдып алар, жадыжын жарандырып салар.

Колхостор бүдүрерин, анчада-ла комуналар бүдүрерин В. И. Ленин жаан учурлу керек эдип турды. **Колхостор деремне жадыжын жагыртып салар, мал-аш ижин социализм жолына баштандырып салар** – деп, нөк. Ленин улам-сайын айдатан болгон.

Нөк. Лениннин керее сөзин Совет-башкарубыс ундубады. Деремне-журтында акту күчиле жаткан улустун, анчадала жоктулардын мал-аш ижин жарандырат, тындыдар керегинде башка-башка коллективтер бүдүрерин кичееп жат, оок өмөлик-нөкөрликтерди бириктирип, жаан колхостор, комуналар бүдүрерин кичееп жат. Бу колхостордын ижинин кирелтези жаан болзын деп, мал-аштын машиналарын жаап

берип јат, иш-керек бачым бүдип турзын деп, башка-башка иш эдер јаан машиналар (комбаин), тракторлор, автомобилдер бүдүрүп турар заводтор тургусты. Деремне-јуртында акту күчиле јаткандардын малы јаранзын деп, јакшы укту малдын эркектерин таркадып јат.

Акту күчи-ле јаткандар, анчада-ла јоктулар мунын ончозын алып иштеп турар аргалу болзын деп, јенилтелү жүзүн-јүүр кредит-акча чыгарып јат.

Каан тужында машиналар јангыс байларда бар болгон. Эмди јокту-да улус машина-ла иштеп турар, јакшы укту мал тудар аргазы бар болды. Је эмди-де алды-алдынан јаткан јокту улус јаан машина садып аларга, јакшы укту мал тударга келишпей јат. Јангыс кижее, јангыс өрөкө-айылга берер кредит-акча баазы јаан машина садып аларга јетпес, машинаны садып алза-да, оны-ла иштеерге күчи јетпес. Малга јакшы азрал керек, јылу, јакшы кажаган керек. Јангыс кижии оо база чыдабас.

Акту күчи-ле јаткандар нөк. Лениннинг кереес сөзин унутпай, биригип, өмөлөжип иштеер керек, мал-ажын, не-ле ижин бириктирип, колхостор, комуналар бүдүрер керек. Мал-аш ижин бириктирип, јаан эдип алып, јүрүм-јадышты социализм бүдүрерине баштандырып салар керек.

Колхостордын сүреен јаман өштүлери – јимекчи байлар.

Алды-алдынан јаткан крестян улустын јоктуларын, анчада-ла батрактарды деремне-јурттын байларына јимектеп турарга јетти. Батрактар јокту крестяндар, орто күчтүлөр биригип алза, јимекчи-байлардын колынан айрылып чыгар. Байлар муны билгилеп јат. Онын учун деремне јурттын

байлары мал-аш учун кандый-ла коллектив бүдүрерин буудактап, туйуктап турадылар. Колхосторды, комуналарды жамандап, журт-улусты – коллективтерге кирбегер - деп, не-ле болып, сайгактап турадылар, Коллектив бүдүрерин, анчадала үй улус ажра туйуктап турарын сүреен кичеп, албаданадылар.

Бу болбогондо, журт-улусты коркыдып, турар болдылар, олардын сөзине кирбей турган улусты шоктоп, жөөжөзін, не-ле болып, үреп турар болдылар, согып, өлтүрүп-те турдылар. Бүткөн колхосторды жок эдип салар деп, колхостордын өлөңин, ажын өртөп турдылар. Же байлардын мундый жаман кылыктары илезине чыгып, жарталып турды. Мундый жаман кылыктары учун Совет-башкаруу байларды тын катулап, жаргылап турды. Мунайда кохосторды базып болбозын байлар бодогылап салып, өскө жол табарын кичеедилер. Колхосторды базарына чике жолды байлар таап салдылар

Байлар колхосторды «жарадып» турар, «күйнзеп» турар болдылар. Коллективтерге, комуналарга кирерге байлар сүреен кичедей бердилер. Аразында акту-күчиле жаткандар кой терезине кирип алган бөрүлөрдү таныбай, колхосторына жуудып турдылар. Колхозко кирген тарыйында бай койдый жобош болып жүрөп, колхоз-члендерине жарамзып, колхозтын керегин башкарап ижине турып аларга кичедей жадар. Колхозтын члендеринин сагыжын бойына энгилтип алган соондо, анчадала керек башкарап ишке турып алган соондо, бойына «куйрукташкан» улустар ажра, туйкалап колхозтын ижи-керегин, не-ле болып, үреп турар.

Байлар кирип алган колхостордын ижи-кереги жаранбай турганын көрүп, орто-күчтүлөр аразында жоктулар-да колхозтын жаранбай турган чын учурын билбей, колхозко кирбей турдылар. Мындый колхостор өспөй, өңжибей турар,

государствонун јөөжөзүн тегин јерге үрөп турар.

Колхостор бүдүрөр керегин байлар туйуктап, буудактап турганын, колхосторго кирип алып, колхостордын ижин олоп үрөп турганын, газет алдыртып, кычырып турган улус билер.

- Колхосты јарадып турым, колхоско күүнзеп турым, колхоско кирер сагыжым бар – деп, ошон-да башка, не-ле болып, колхосты мактап турар байларга бүтпес керек. **Колхостордын эн јаан өштүлери – байлар.** Акту күчиле јаткандар муны унутпай жүрөр керек.

Акту күчиле јаткандар – батрактар, јоктулар орто күчтүлөр колхоско јалтанбай кирер керек. Колхоско кирбеген батракты бай кулданар эбин эмди-де табар бажыртар, јайнадар, сүмезин табар, алдынан јаткан орто күчтүди бай јимектеп турар аайын эмди-де табар. Батрактар, јоктулар, орто күчтүлөр колхоско кирип, бириккен соондо јимекчи байдын колынан айрылар, байдын колхоско кирер јолун бөктөп салар, колхос ажра јимекчи байларды, орды јок эдип, јоголтып базып салар керек. Анчада-ла алтай улустын колдын акту күчиле јаткандары колхосторго, комуналарга киреринен јалтанбас керек, јаны комуналар бүдүрерин кичеер керек. Алтай улус көбизинде эмди-де мал-аш ижин ада өбөкөнүн јанынча иштеп јат, мал-аш ижин агроном – үүредүү-ле иштеерге эмди де үүренгелек. Ада-өбөкөнүн јадыжы-ла эмди мунан ары јадарга келишпес болгонын кем билбес? Алтай улус эмди јадыжын јаныртып салар керек, анчадала уур иштин кулдары болгон алтай үй улустар жүрүмин јаныртып, јарандырып салар керек. Мунын керегинде мал-аш ижин јенил эдерине, мал-аш иштин кирелтези јаан болзын деп эдерине үүренер керек. Мунын ончозына алтай улус комунада өмөликте бачым үүренер.

Өмөликке кирген соондо алтай улус байдын колынан

айрылар, сагыжын жаныртып, санандырып салар, алтай үй улус жүзүн-жүүр байланарынан, жанданарынан, уур ишке кул болорынан айрылар.

БИЧИК-БИЛИК КЕРЕГИ

- «**Бичик билбес албаты социализм бүдүрүп болбос**» - деп, нөк. Ленин айткан.

Каан-башкарузына социализм керек жок болгон, ол ошон коркып туратан болгон. Онын учун акту күчи-ле жаткандарды башкару-керегинен урадып турды, башкару-керегин блаашпазын деп, колдын акту күчи-ле жаткандарды бичикке үретпей турды. Бичик билбес «кара албаты» бойы баштанып, садып болбос деп, оны башкарууга жүзүн-жүүр бийлер, абыстар тургусты. Бийлердин, абыстардын, балдарын бичик-биликке үүредерге, каан-башкарузы жүзүн-жүүр школдор тургусты (колдын күчиле жаткан улустан, калан эдип, жууган акчадан көп акча бу школдорго барып турды). Байлар бойларынын балдарын үүредерге бойларынын жаан школдорун тургускан, эмезе, акча төлөп, балдарын үүредерге казанын школдорына берип турдылар. Деремне-журттарда баштамы-ла школ бар болгон, же бу баштамы школдор акту күчиле жаткандарга тузалу болбогон; баштамы школдор жаан-жаан деремнелерде бар болгон, бу школдор абыстардын колында болып, балдарды бичик-биликке үүредерин кичебей, кудай жагына-ла үредип кичееп турды. Локту улустын балдары дезе, бу-да школдорго, төн-өдүги, аш-курсагы жок болып, эмезе айыл-журтында ижине туттырып, барып үүренер аргазы жок болгон.

Мунын ончозын шүүп, бодоп келгежин, революциядан озо жаан школдорго бийлердин, абыстардын, байлардын балдары үүренген, деремнелердин баштамы школдорына база-да байлардын-ок балдары-ла орто күчтүлөрдин балдары үүренген, жоктулардын балдары жаан школдорго үүренеринен болгой, бойынын журтында баштамы-да школдорго үүренбей жүрди.

Партияга баштадып, Совет-башкару социализм бүдүрүп жат. Социализм бүдүрерин керегине колдын акту-күчиле жаткандар-батрактар, жоктулар, орто-күчтүлөр, эр улус, үй улус – ончозы кирижип жадар керек. Бу керекке кирижер улус - ончозы бичик-биликтү, билер сагышту болор керек. Муны Партия-ла Совет-башкару билип турды, онын учун колдын акту күчи-ле жаткандардын балдары бичикке үүренер баштамы школдорды канча-ла кези көп эдерин кичееп турды, баштамы школго үүренип божогон балдар база-да үрензин деп, ортон школдор, жаан үүредүүлү школдор бүдүрди. Школдордын үүредүүн сранай кубултып салды: эмдиги школдордо башкару керегине эл жоннын керегине, албатынын мал-аш ижин жарандыраар, кудай – жагын жайладар керегине, ошон-да башка, албаты-журтка тузалу болор не-ле керекке үүредип жат.

Бичик билбес кичи сранай жок болзын деп, Совет-башкару жаан улусты бичикке үүредер школдор (ликпунктар) бүдүрди. Бичикчи улус бичик кычырзын деп, бичик билбес улус бичик кычырганын уксын деп, журт-улус жуулыжып алып, не-ле сүме-шүүлте, эрмек-куучын айдыжып, угужып турзын деп, бичик кычырар туралар тургусты. Школдорго, бичик кычырар тураларда үзери албаты-журттын сагыжын жарыдар башка-башка организациялар бүдүрди.

Эмди деремненин школдорында эн-озо акту-күчиле

јаткандардын, анчадала батрактардын, јоктулардын балдарын үүредип јат.

Каан-башкару тужында школдордо кандый-да укту албатынын балдарын бичикке, орус-тилиле үүредетен болгон. Онын учун орус тилин билбес балдар бичикке онду үүренип болбой турды. Эмди ондый эмес. Эмди кандый-ла укту улустын балдары школдо бойынын төрөл тили-ле үүренип јат.

Каан тужында бистин алтай јерибисте алтай балдарды школдо көбизинде база орус тили-ле үүредетен болгон. Алтай тили-ле јангыс-ла кудайдын јанына үүредетен. Алтай тили-ле бичиген бичик бар-да болзо, ончозы кудайдын учурын учурлап турар бичиктер болгон. Эмди алтай балдар бичикке бачым үүрензин деп, Совет-башкарубыс алтай тили-ле бичиген бичиктер чыгарып јат, албаты-јурттын ортозында не болып турганын билзин деп, алтай газет чыгарып јат.

Алтай улустын бойынын бичиги – бичик-танмазы јок болгон, алтай тилдү бичиктерди эмдиге јетре орус бичиктин танмазы-ла (буквалар-ла) бичиген. Орус буквалар алтай тилине јакшы келишпес. Алтай балдарга орус букваларды үүренерге күч болгон. Совет-башкару алтай бичикти јангыртып берди, алтай тилине келижип турар «**јаналиф**» деп, јангы бичик-танмалар јазап берди, алтай улустын балдарына, јаан-да улустарына бичикке үүренерин јенил эдип салды.

Каан-башкарууна бастырган бис алтай албаты Улу-Октябр-Революциянын шылтуунда алдынан башкарынар Ойрот-автоном областу болдыбыс, не-ле кооперативтер ажра, колхостор, комуналар ажра јимекчи байлардын колынан айрылар, мал-ажыбысты, јаткан јадыжыбысты јарандырап аргабыс бар болды, карануй сагыжыбысты јарыдар

бойыбыстын төрөл школду болдыбыс.

Колхосторго-өмөликтерге, нөкөрликтерге бастра жон биригип ол нургулай коллективизация ажра, кулак-байларды клас аайынча орды жок эдип, жоголтып басканыс ол болор.

Биске - алтай улуска база не керек?

Мунын ончозын алынарга күүнибис керек, мунын ончозын биске тузалу болор крезине жетиргедий кичеemelду ижибис керек. Бар сагыжыбысты, не-ле ижибисти социализм бүдүрерине баштандырып турар керек.

Беш-жылдын планы.

Кандый-ла иш эдип турган кижин эртен-сонзун эдер ижин, бир айдын туркунында бүдүрүп жадар ижин ажындыра бодоп алып жүрер. Ма-аш ижин-ле жаткан кижин жаскыда кыралап, аш саларын, жайгыда өлөн эдерин, салган ажын колго кийдирип аларын, күскүде, кышкыда иштеп жадар ижин ажындыра шүүп, бодоп алып турар. Алдынан бойы жаткан кижин кичинек ажындыра шүүп бодоп алып турган болордо, жаан иш-керек эдип турган, бастра албаты-журттын сагыжын, не-ле ижин-керегин жаныртып, жарандырып турган – социализм бүдүрүп турган бистин Совет-башкарубыс бойынын ижин озо ажындыра бодобой, шүүбей, пландабай, жедип бүдүрүп жадарга болбоды.

1927 жылда партиянын 15-чи жуунында 5 жылдын планын бүдүрер керегинде шүүлте-жөп бүткен.

1928 жылда май айда бастыра Союзтын 5-чи Совет-жууны государствонын 5 жылдын туркунында бүдүрүп турар ижинин планын жарадып, жөптөп салды.

5 жылдын планына 1928-29 -1932-33 жылдар кирип жат.

Фабрик-заводторыбыстын ижине, мал-ажыбыстын

ижине керектү не-ле јаан машина-јепселдин көбизин бис эм тура буржуй башкарулу ороондордон алдыртып јадыбыс. 5 жылга пландаган ижибис тутак-буудак јок бүдип турар болзо, ол машиналардын көбизин бис бойыбыс бүдүрип турарыбыс.

5 жылдын планы деремне-јуртынын ижи-керегин кубултып-ок салар: социализм јолына баштандырып салар.

Бистин Совет-јуртыбыстын мал-аш ижинен 1927-28 жылда бүдип, чыгып турган не-ле неме 16 миллиард салковойдон ашпай турган болгон, 1932-33 жылда ол 25 миллиардка једер; 1927-26 жылда малдын тын тоозы 85 миллион болгон, оны 1932-33 жылга 114 миллионго јетирип салар деп, пландаган; мал-аштын ижинде 1927-28 жылда иштеп турган машыналардын турар баазы 150 миллион салк. болгон, 1932-33 жылда 610 миллионго једер; кыралап аш салган јерди 115 миллион гектардан 142 миллион гектарга јетирип салар деп, аштын түжүмин 35% көдүрип салар деп, пландаган.

Је мал-аш ижинин мунайда јаранып турары капиталисттердин, буржуйлардын јолын ээчип барбас, социализмнин јолыла барар. Мал-аш ижи јимекчи байлардын колында болор эмес, байлар акту күчи-ле јаткандарды, јоктуларды, батрак-јалчыларды кыстап, јимектеп, иштедип турар эмес, мал-аш ижи госуударствонун бүдүрген совхостордын колында, батрактардын, јоктулардын, орто-күчтүлердин бүдүрген колхостордын колында болор, не-ле уур ишти машыналар суудын, оттын электричествонун күчин алып, иштеп турар.

5 жылга пландаган иш јаан, уур, күч иш, је ондый-да болзо, батрактар, јоктулар, орто-күчтүлер биригип алып, күүнзеп, күјүренип, кичееп, мөрөйлөжип, ударный болып,

удурлаш план ажыра иштезе, иштин уур, күч болгоны билдирбей, женил болып, бүдип турар.

5 жылдын планы ойрот-областын албатызынын јадыжын кубултып салар.

Бичик-билиги јок, чачыны јаткан, јас-күс көчкиндеп турар, ада-өбөкөнин јадыжынан айрылар күүни јок, камдардын, јаолыкчылардын мекезине кирип калган, байланары, јандары көп, байларга багып калган алтай сөөктү улус бу-ла өткөн јылга јетре бойынын јадыжын капшагайынча јаныртып, јарандарарына кыймыктап, көдүринип аларына күч болып турды. Анчадала үй улус кир-балкашка јадарынан айрылып, байланар, кайынданар чаптык јанын таштап салып, јүрүмин јаныртып, јарандыраарынан кедерлеп, тескери тартынып турды. Је мундый коомой јадышты јаратпай, јадыжын јаныртар, јарандыраар сагышту улус алтайдын јуртында срагай јок болгон эмес. Мундый улус бар болып јат. Мундый улус Партиянын үүредүüne кирип, Совет-башкарудын сөзин билип, бойларынын јадыжын јаныртып, јарандырып, соцыализм-јолына кирдилер, өскө-де улусты бойлорын ээчидип турдылар.

Албаты-јурттын алдын баштап базар улустын јаны јадыжында јимекчи байлардын колынан айрылар аргазы бар деп, айыл-јуртты өнжидип алар, мал-ашты тындып алар эби бар деп, соцыализм јолына эн озо јоктулар кирип турды; үй улустын кезиги оны јарадып-ок турды. Мундый улус өмөликтер, нөкөрликтер, колхостор бүдүрип турар болды, каа-јаа комуналар бүдип-ок турды – соцыализм бүдүрер керек башталып турды. Алтай улустын бичик-билиги јок

болгонынан улам, ада-өбөкөнүн жадыжынан айрылар күүни жок болгонынан улам, байлардын сайгак сөзи, кам-ла жарлыкчынын мекези тын болгон учун социализм кереги былтыргы жылга жетре уян болгон болзо, былтыргы жылдан бери өмөлик-нөкөрлик, башка-башка колхостор бүдип турар алтай үй улус бойлорынын ижин база өмөлижип, нөкөрлижип эдип турар болды.

Партия-ла Совет-башкаруу алтай улуска алдында-да большкан болгон, эмди улус жадыжын жаңыртар жолго кирип алган соондо, болыжын там тындып турар болды.

Алтай албаты жаан, жаңы керек бүдүрерине алдынан бойлоры баштанып болбой жадарын бодоп, Совет-башкаруу алтай улуска башчы болып үүренген, билер улус ийип жат, алтай улусты-бичик-биликке, мал-аш ижин эдерине үүредип жат. Не-ле иш-керек эдерине кредит-акча чыгарып жат, мал-аш ижине керектү машиналарды, тракторлорды женилтелү эдип, сонго берип жат.

Ойрот-областын жери элбек-те болзо, кыралап, аш салар жери ас. Онын учун областын журты көбизинде мал тудып жат. Алтай улустын мал тудар ижин учурлу, жаан керек эдип, Совет-башкаруу алтай албатынын малынын угын жарандырып саларын, тоозын көп эдип саларын сүреен кичеп жат.

Алтай улус мал тударын бойлоры-да кичеер керек. Мунун керегинде не-ле малына жакшы укту эркектерин салар керек, малын, анчадала уйларын, койлорун кышкыда жылу кажаанга тургузар керек, азралын жеткил эдип, агроном үүредү аайынча азрап турар керек.

Ойрот-областа албатынын кыралап салган ажы областын журтына жедишпей жат. Туура жерден аш экелип турары канчала кези аш болзын деп, аш саларын көптөдип, аштын түжүми жаан болзын деп кичеер керек. Же мал тударын неден-

де артык иш эдип турар керек. Алтай албатынын аргазы малда, оны унутпай жүрер керек. Ойрот-областын азраган малы жүрт-бойына-да жеткил болып турзын, садарга-да көп болзын. Муны кичеер керек.

Бу иш-керекти алтай улус алдынан иштеп жадар болзо, ол бачым жаранбас, бачым тыныбас. Батрактар, жоктулар ортокүчтүлөр-ле биригип алып, мал-ажын, не-ле жөөжөзин бир эдип салып, не-ле ижин, жаңыс биле улус болып, иштеп, - өмөликтер будурип алган соондо-ла байлардын күчин базып салып, бойынын жадыжын жарандырып алар. Онын учун 5 жылга жазаган планды бүдүрип саларын бежинчи жылдын учын сакыбас керек, жарыжып, мөрөйлөжип иштеп, 5 жылга жеттирбей, пландаган ишти төрт жылга бүдүрип алар керек.

Беш жылдын планын бүдүрерге бичик-биликтү чындык, чек сагышту кичеемкей улус керек.

Бистин жүртыбыста Совет-башкарудын учреждениелеринде, эл-жоннын керегине турган жүзүүн-жүүр организацияларда иштеп турган улустын ортозында иш-керегин тутадып, үреп турар улус бар: бийиркеек, камыркаак улус бар, Совет-башкаруга өштү. Совет-башкарудын не-ле ижи-керегин туйуктап, тутадып, үреп турар улус бар, жоктуларга килебес, жоктулардын керегин немее бодобос, байларга күүнзек, байлардын учун туружып, байларга болыжып турар улус бар.

Мундый улус-ла кожо социализм бүдүрер керегинде ишти көндүктирип болбос, мундый улус беш жылдын планын бүдүрерин буудактап, үреп турар. Онын учун Партия-ла Совет-башкару мундый улусты жарттап алып, учреждениелерден организациялардан чыгара чачып,

Партия-ла Совет-башкаруга күүндү, Партия-ла Совет-башкарудун ижи-керегин кичееп турар чек сагышту ишмекчи улустан, крестян улустун јоктуларынан, батрактардан талдап алып, тургузар керек – деди.

Бу мундый јаан учурлу керекти, анчадала бистин Ойрот-областыј јака-јурт нацыонал-албатылардын ортозында бүүдүрери күч болор.

Бистин Ойрот-областын бичик-билиги јок, неме билбес албатызын эмди-де бийиркеп турары, кыстап, базынчыктап турары көп, јоктулардын, батрактардын, үй улустун кереги учун туружарын керектебей, байлардын күүнин көрип, байларга болыжар улус бистин учреждениелерде, организацияларда эмди-де көп. Ондый улусты кем јарттап, айдып берер? Акту күчиле јаткан јурт-улус айдып берер. Јаткан јурттын батрактары, јоктулары, анчадала үй улус башкару керегине, эл-јоннын керегине турган не-ле учреждениелерди, организацияларды арулаар керегине кирижип, болыжып берер керек.

Учрежденилерден, организациялардан ишке јарабас улусты чыгара чачып салган соондо, олордын ордына турар, ишке јарагадый, јакшы улусты кайдан алар? Ондый улусты бис бойыбыстын ортобыстан таап саларга керек.

Ишмекчи кижинин кереги учун кем тын туружар? Ишмекчи кижинин керегин кем кичеер? Мал-аш ижиле јаткан крестян кижинин керегин кем кичеер? Јоктуларга, батрактарга кем каруузып турар? Јоктулар, батрактар. Кул болорынан айрылып болбой турган үй улуска кем болыжар? Үй улус болыжар. Мундый болордо, башкару-керегине, эл-јоннын керегине колдын акту күчи-ле јаткандардан, анчадала батрактардан, јокту крестян улустан јакшы сагыштуларын, партияга күүнзеп турган, Совет-башкарудун ижин јарадып

турган, эл-јоннын ортозында не-ле иш-керек бүдүреринде алдын баштар улустан талдап, тудар керек.

Кандый-да учреждениенин, организациянын ижине турарга бичик-биликтү улус керек. Алтай улустын ортозында дезе јакшы, јетре бичик билер улус ас, алтай улус башкару-керегине тазыкпаган. Онын учун Совет-башкару акту-күчиле јаткан алтай улусты, анчадала, батрактарды, јоктуларды, үй улусты бичикке үүредерин, кичееп јат, башкару-керегин бүдүрерине не-ле кооператив-керегин, кандый-ла колхоз-керегин башкараына үүредерин, таскадарын кичееп јат. Мунын керегинде кичү учреждениелердин, кичү организациялардын ижинде турган улустын ишке кичеемкейлерин, керсү сагыштуларын јаан учреждениелердин, организациялардын төстү-төстү иш керектерине тургузып јат, бу улустын ордына кичү организациялардын ижинен бичик билер, эркин иштү, јоннын керегине карузып турар батрактардан, јоктулардан, анчада-ла үй улустан талдап, тургузып јат.

Башкару-керегине, эл-јоннын керегине турган улус јаткан јурттын төрөл тилин билер керек.

Кандый-да нацыонал-албатынын ортозында турган учреждениенин, организациянын ижин бүдүрер улус јаткан јурттын ортозынан чыккан, јурттын төрөл тилин билер улус болзо, мында јаткан нацыонал-албатаа сүреен јакшы болор.

Тил билишпезинен улам бистин Ойрот-областа-да көп керек тутакту бүдип јат. Алтай тилин билбес агрономнын үүредузи орус тилин билбес алтай улуска јарт болор бо? Јок! Јаргы эдип турган улус-ла јаргылажып турган улус тил

билишпезе, јаргыда, качан-да болзо, булгак, тутак бар болор. Алтай тилин билбес катчы алтай балдарды бичикке јакшы үүредип болбос-ок.

Мунын учун бистин Ойрот-областа јаан-да, кичү-де учреждениелерде, организацияларда, алтай-да болзын, орус-та болзын алтай тилин билер улус болзо, јаткан јуртка сүреен јакшы болор. Совет-башкару муны билип јат. Онын керегинде алтай балдар үүренип турган школдорго алтай тилдү катчылар тургузып јат, башкару-керегине, эл-јоннын керегине турар улус алтай тилдү болзын деп, кичееп јат. Је Совет-башкарудын неден-де артык кичееп турганы – агрономдор, докторлор, малдын эмчилери, балдар үүредер катчылар, колхозтордын, кооперативтердин ижи-керегин башкару улус, совет-учреждениелерде, эл-јоннын организацияларында иш-керек бүдүрер улус – алтай тилдү алтай улус болзын деп јат. Мунын керегинде алтай улустын акту күчи-ле јаткандарын, анчада-ла батрактарды, јоктуларды, үй улусты бичикке үүредерин кичееп јат, јиит улусты јаан школдорго ийип јат, школдын катчылары болор улус үүредип турар, мал-аш ижине үүредип турар, кооператив-керегине үүредип турар школдор тургузып јат, бичик билер улустын бичик-билигин көдүрип, јаандадып салар деп, башкару-керегине, эл-јоннын керегине тазыктырып салар деп, башка-башка курстар эдип јат, алтай тилдү бичиктер чыгарарын тындыдып јат.

Мунын ончозын шүүп, бодоп алган кижии сагыжын тоқынадып салып, отырар-ба, ижи-керегин табыланып, иштеп јүрер-бе? Јок! Беш-јылдын планын Совет-башкарубыс темей јерге јазаган эмес. Беш јылдын планын бүдүрер керегинде алтай улус кере алтап базар керек, не-ле ишти озоложып, јарыжып, мөрөйлөжип иштеп турар керек,

бичикке үүренерин кичеер керек.

Не-ле иш-керекти буудактап, туйуктап турар кудай-жангы деген мекени јайладып салып, үй улусты кулдандырып турар кайынданар, байланар чаптык јанды таштадып салып, бу мунын ончозын баштап турган абыстардын, камдардын, јарлыктардын, байлардын күчин јок эдип карынча орды јок јоголтып салып, жүрүм-јадыжыбысты јангыртып салалы!

Алтайдын јеринде јаткан алтай албаты - батрактар, јоктулар, орто күчтүлөр биригип алып, јангыс биле улус болып, өмөлөжип, социализм бүдүрерин кичеер керек.

Партиянын XVI-чы јууны бисти социалис-јүрүмге јууктадып турды.

Октябрдын революциясында комунист-партиянын күчиле советтер башкару-керегин бойынын колына алды – Совет-башкару бүтти.

Германдар-ла јуулашкан, актар-ла согышкан албатынын јоксыраганы тын болгон. Јоксыраган, улустын жүрүм-јадыжын јарандыраары күч болды, бу керекти бүдүрерине јангы јол тапкадый керек болып турды. Је партия-ла Совет-башкару уур, күч иш эдеринен јалтанбады, јана түшпеди, јангы чын чике јолды таап алды. Уур, күч иштеп јалтанар улус, чике јолдон «он» - да јанына, «сол» - да јанына јайылып, кыйа базар улус партиянын ичинде бар-да болгон болзо, Совет-башкарудын ижине тыртык сагышту улус кыпталган-да болзо, партия-ла Совет-башкару иш-керектин уур, күч болгонын јенип салып, бойынын чике јолынан кыйбай албатынын жүрүм-јадыжын јарандыраар, социал бүдүүлү эдер керегинде ижин учурлу јаан керектердин шүүлтезин, сүмезин, јобин бүдүрген XVI-чы јуунда јетирип

салды.

Комунис-партиянын XVI-чы жуунун жаан учурлу деп айдарга болды. Бу жуунда партиянын чын, чике жол-ла баштанып, барып жатканы жарталды, партияга баштаткан, советтерге баштаткан албатынын бичик-билигинин көдүрилери не-ле ижи керегинин тыгып турары, жүрүм-жадыжынын жаранары, социализм жолго киргени иле болды.

Биске жаңы жүрүм берген, бисти социал-жолго баштаткан комунис-партиябыска мак болзын!

СОЦИАЛИЗМ БҮДҮРЕР ИШТИН ПЛАНЫ БҮДҮП ЖАТ,

Совет-башкару бойынын неле иштеер ижин 1928 жылдан ала жаңы план-ла иштеп бүдүрүп жат. Бу планда беш жылдын туркунына иштеер ишти эжилеп салган. Бу планнын адын улу иштердин планы деп айдар, кыскарта айткажын «**бешжылдык**» деп айдар.

«Бешжылдык» деген сөсти, большевик деген сөзине түней кандый-да журтта, кандый-да талада, кандый-да кижжи жарт билип жат. Бистин совет жолыстын жеринде ишмекчилер-ле кол күчи-ле жаткан крестяндар бу планда айдылган ишти бар-жок күчиле оны жылгырладып иштеп бүдүрүп туру, өскө ороондордын ишмекчилери-ле, кыйын-шыра турган национал албатылары, ол бешжылдыктын ижинин планы капшай бүдүп барзын деп сакып жат.

Бешжылдыктын планы капшагайынча бүдүп барар болзо, ол ишмекчилердин национал-албатылардын капиталис буржуй башкаруудан айрылар күүни жууктап келер, бойынын ороондорунда Совет-башкару тургузып аларына капшагай

болор. Онын учун, бу бистин бешјылдыктын планы жангыс бистин Совет-јуртында турган ишмекчилердин-ле кол-күчиле јаткан крестьяндардын бешјылдыгы болып турган эмес, бу бешјылдык ончо јер үстүнде ишмекчи-клас албатынын бешјылдыгы болып јат.

Өскө ороондордагы капиталист буржуйлар дезе, бу бешјылдыктан улам бойынын түрүге өлөр өлүмин көрүп турган учун, оны үреп, јок эдип аларына эбин бедрегилеп турган. Олор јарт билип јат, Совет союзтын јеринде бешјылдын планы иштелип бүдер болзо, ол тужында Советтин јери, јер үстунде турган канча капиталист талалардан, ончозынан артык күчтү бөкө јурт болор, ол тужында Совет башкару капиталистерден бир-де неме албас, не-ле неме бойынын бойынын јеринде бүдип турар, не-ле јөөжө социализмнин колында јөөжө болор, баstra јердин ишмекчилери кыйын шыраа турган национал албатылары Совет-башкаруга күүнзеп каруузып турганынан болгой, олор ончозы турып чыгып, бойынын капиталистерин, буржуйларын антара чачып салып, башкаруды ишмекчиле кол күчиле јаткан албатынын колына алып салар, капиталистарды карынча базып јайым јолго чыкканы ол болор.

Онын учун капиталистер бистин бешјылдыкты көрөр күүни јок, оо ачынып ичи бууры күйүп турар. Бешјылдыкты баштап иштеерде, капиталистер айдыжып туратан болгон: «Бу тегин кей эрмек болып јат, оны большевиктер качан-да иштеп бүдүрип болбос». Эмезе бистин кандый бир тутак, једикпес ишти көрөлө – «бешјылдын планы үрелип бузулып барадры» деп айдыжат.

Эмезе оноң башка төгүн эрмек таап, коп јайып јат, Совет јеринде иштеген не-ле ижи ончозы «албатынын күчиле»

болып јат деп, оноң до өскө көп төгүн эрмек, коп јайып јат. Бешјылдын планын үреп саларга бойынан агыдалу улустар ийип турат, ондый керек бу јуукта промышленностын-да мал-аш хозяйствонун-да ижинде билдирди. Эскиден турган јаан үүренген профессорлар Рамзин, Ларичев оноң-до өскөзи бистин иштеп турган ижибиске кор иш иштеп туратан болгон, оо јаба меньшевиктердин партиязы база туйка кор иш иштеп туратан болгон Громан, Суханов, оноң до өскөзи.

Бу кор иш иштечилер «Промпартия»-ла меньшевиктердин партиязы бойынын кор ижинде эн јаан кичееген кереги бешјылдыктын ижин үреп тутадып салар, бешјылдын планы бүтпезин деп, кор иш иштеп, туратан болгон, ол кор ишти иштеерге, кандый јакарууды, акча јөөжөни өскө ороондордогы капиталистерден алып турды.

Совет-башкару бойынын каруул болгон бек шибее О.Г.П.У. ажыра бу туйка кор иш иштечилерди илезине чыгарып ала-ла, пролетар јаргынын алдына тургузып, бу капиталис-буржуйлардын агыдулу улустарынын иштеген ижин, капиталистардын Совет-башкарууды јуулап базарга турганын јер үстүнде даткан ишмекчи кластын көзине көргүзип илезинче билдиртти.

Је бу бешјылдын планын тутадып, оо кор иш иштеп турган, биске клас јангынан болгон өштүлерден башка, ол ишти тутадып крееледип саларга бистин коммунист партиянын-да ичинде улустар бар болып туратан, олар айдыжып туратан болгон: «бешјылдын планын бис иштеп бүдүрип албазыбыс деп, ол јаан ишти иштеерге, бисте күч јетпес. Уур промышленносты кичеегенче, јенил промышленносты кичееп бүдүрер керек. Совхосторды, колхосторды кичеегенче, алдынан јуртту хозяйстволорго јай берер керек, ол канча ла креези «байызын». Кулак-байларды

клас айынча орды јок јоголтпос керек». Ол ондый эрмек айткан улустарды **он јаар** јайылган улус деп айдар, олар бистин Совет-башкаруды социализмга алып барарга сананган эмес, ойто кайра капитализмга алып-барарга сананган.

Је ишмекчи клас албатыла кол-күчиле јаткан крестьяндар Ленинин комунист-партиязына баштадып чике түс болгон (генеральный) јолы-ла барып, ол кулак-байлардын агыдулу улустары-ла он јаар јайылгандарыла, база контрреволюция болгон «сол јаны» јаар јайылгандары-ла күүн-кайрал јоктон тартыжып, социализм бүдүрер иштин планы јылгырлада мөрөй иш ажыра, ударный иш ажыра, удурлаш план ажыра, планда эжилер тургускан ишти ажыра көп иштеп бүдүрип барадры.

Бешјылдыктын эки жылында иштеп бүдүрген ижи.

1930 јылда октябр айдын баштапкы күнинде бешјылдыктын эки жылы түгөнүп барды, бу бешјылдыктын эки жылында иштелип бүткөн ишти көрөр болзо, эжилер тургускан тоодон бистер чик јок ажыра көп иштеп бүдүрип салдыс, боо салынган тоодон көрзө, ол кандый-да кижее јарт болор.

Беш јылдын планы аайынча бу эки јылдын ижинде промышленностын баstra чыгарып берер продукция (товар јөөжөзи) 29,456 миллион солкойго керек болгон, чынына – бистин иштеп бүдүргенис дезе 30,436 миллион солкой болды.

Анчадала уур промышленностын чыгарган продукциязы көп болды беш јылдын планыла, эжилер тургусканы, бу эки јылда 12,476 миллион солкойго чыгарып бүдүрер эткен,

чынына иштеп чыгарганыбыс 12,764 миллион солкойго жетти.

Уур промышленностын кезик бөлүк иштеринде иштеп бүдүргенибис онон до көп болды, беш жылдыктын эки жылында нефти 28 миллион тона иштеп алар керек болгон, чынына – иштеп алганыбыс десе 39, 6 миллион тона нефть болды. Болотты 9,9 миллион тона кайылтып иштеп алар керек болгон, иштеп алганыбыс 10, 2 миллион тона болды. Темир эдер иште 7,6 миллион тона иштеп алар керек болгон, чынына – иштеп алганыбыс десе 8, 3 миллион тона болды. Электричество отко керектү машиналарды иштеп бүдүрүп алары 588 миллион салковойго керек болгон, иштеп бүдүргенибис десе 781 миллион салковойго жетти.

Мал-аш хозяйство керектү машиналардан бу эки жылдын туркунына 472 миллион салковойго иштеп берер керек болгон, чынына – иштеп чыгарып бергенибис 515 миллион салковойго жетти, жерге салган кыра аштын элбеги база өсти, 118 миллион гектар жерден 1929-30 жылда, жерге салган кыра ажы 127,7 миллион гектар болды. Жерге салар техник-культуралар база көп иштелди, сахар эдер свёкла алдындагы жылга көрө 11,1 процентке өсти, көбөн 23 процентке өсти.

Жерге аш салар иште база жаан иштелген ижи бар болды, кыра жерди жарандрып, үрен ашты арулап турганынын бажында, колхостордо салган кыра-аштын түжүми өрө болды. 1930 жылда бастра колго алган аштын тоозы 87,4 миллион тона болды, бултыр (1928 ж.) десе 71,7 миллион тона болды. Алдындагы жылга көрө өскөни 21,8 процент болды.

Бистин Совет Союзтын жеринде журттар турган бастра крестьян хозяйстволорды (аш иштеечилерди, мал азраачыларды, агаш иштеечилерди, балык тудаачыларды) алгажын, колхосторго биригип турганы мындый болып жат:

1928 жылда колхосторго бириккени 400000 өрөкө болды, 1929 жылда бир миллион өрөкө болды, 1930 жылда 6 миллион өрөкө бирикти, 1931 жылда март айдын 10 күнине колхосторго бириккени 9, 400,000 өрөкө болды, март айдын 20 күнине колхоско бириккени 9,840,100 өрөкө болды. Май айдын баштапкы күнине 12,045,100 өрөкө колхосторго бирикти – ол бастра турган крестян өрөкөлөргө көрө 48 процент болып жат.

Крестян улустын колхосторго биригип турган ишти көп аш иштеер төс райондордо (Кавказ, Украина, Эдил суунын јеринде) көрзө, бу јурттарда колхосторго бириккен 3,000,000 өрөкө болып жат, эмезе ондо јаткан ончо јуртка көрө колхосторго бириккени 74 процент болып жат.

Онон өскө көп аш салар райондордо бастра турган јурттын 40 проценти колхосторго бирикти.

Ашты көп этпес национал райондордо колхосторго бириккен улустын тоозы 22 процент болып жат.

Колхостордын аш салар кыра јери јыл сайын көптөп өзүп туру; 1928 жылдын јазында колхостордын бастра салган кыра ажы 2 миллион гектар болгон, 1929 жылдын јазында алты јарым миллион гектар болгон, 1930 жылдын јазында колхостордын јерге салган кыра ажы 43 миллион гектар болды.

1930 жылда колхостор бойынын колында турган артык ажынан государствого бергени 469 миллион пуд болды, (1926-27 жылда кулак-байлардын государствого саткан ажы 126 миллион пуд болды), анайтканда колхостор бу тонг кыска өйгө азыйда кулак-байлардын государствого садып турган ажынан $3\frac{1}{2}$ катап көп берди.

Бешјылдын планы аайынча болзо, бу эки јылдын туркунына бастра кохостор государствого керектү аштан 43 проценти берер деп эжилеп тургускан болгон, чынына дезе,

јангыс колхостор бу бешјылдыктын эки жылында государствого керек болгон бастра аштын јарымын (50 процентин) берди.

Мал көптөдө азраар иште бу эки жылдын ичинде база иштелип бүткен ижи көп бар болды. Бастра бириктирген малдын тын-тоозы мындый болды: иш иштеер жылкы малдан 1928 жылда бириктиргени 0, 9 процент болды, 1929 жылда 1,6 процент болды, 1930 жылда – 19 процент. Уй малдан бириктиргени: 1928 жылда 0, 4 процент болды, 1929 жылда 0,9 процент болды, 1930 жылда – 7, 3 процент болды. Бу ок бешјылдыктын экинчи жылында көп мал азраар јаан совхостор төзөлип бүтти, ол совхосторды башкарып турар «Мал азраачи» деп, «Кой азраачи» деп, «Чочко азраачи» деп, «Сүт сарју эдер» трест бүтти.

1930 жылда көп мал азраар малдын совхосторы бүдип барды, «Мал азраачи» 140 совхос бүтти, ол совхостордын колында турган јери 20 миллион гектар, турган малдын тын-тоозы 1,2 миллион тын-мал. «Чочко азраачи» 350 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 1,2 миллион гектар, азраган чочкозынын тын тоозы 218 мун болгон, «Кой азраачи» 115 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 13 миллион гектар, азраган кой-малдын тын-тоозы 2,7 миллион болгон. Сарју эдер тресттин 52 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 1,3 миллион гектар, азраган малдын тын-тоозы 50 мун. Онон өскө жылкы мал азраар, куш азраар көп совхостор төзөлип бүтти.

Онон көргөндө, бистин мал азраар јаан ижибис аш көптөдө иштеген јолы-ла иштелип барып јат, ол јол – совхостор-ла колхостор болып јат. Эт сарју једишпес керекти бис капшагайынча јоголтып салар керек, айдарда мал көптөдө азраар ишти бис тон кыска өйгө (бир эки жылга)

иштеп бүдүрүп саларыбыс.

Мал-аш хозяйствоны жаңы социализм жолына баштандрас, кергинде көп машиналар керек болып жат, 1929 жылда мал-аш хозяйствода бастра иштеп турган машиналарар акчаа бодогожын 1,400 миллион солковой болды, 1930 жылда дезе 1, 700 миллион солковойго жетти. Бастра иштеп турган тракторлордын тоозын аттын күчиле бодогожын эмди 1, 022 мун аттын күчине једип јат. Бешјылдыктын планында дезе 560 мун аттын күчине једер деп тургускан болгон.

Беш жылдын планы анайып түрген бүдип браатканда, албатынын јадар јадыжы, јүрер јурүми јаранып клееткен. Неле ишке јалга иштеп турган улустын тоозы алдындагызынан көп болды. 1930 жылда ишке турган улустын тоозы 13, 684 мун кижии болды, бешјылдыктын тургускан план аайынча болзо, бу 1930 жылда 12,793 мун кижии тургузар керек болгон.

Бешјылдыктын экинчи јылында бистин Совет-Союзтын јеринде иш јок (безработный) улус торт јок болды. Бешјылдыктын эжилегени-ле болзо, 1933 жылда 400 мун ишјок улус бар болор керек эди, эмдм көрөр болзо, иш јок улус бар болордон бистин ишти иштеерге улус једишпей туратаны бар болды.

Кол күчи-ле јаткандардын јадыжы јаранып турганы мындый немеден јарт болып јат: күнине 7 час иштеер иштү ишмекчилердин тоозы 1929 жылда 19,1 процент болды, 1930 жылда дезе ончо ишмекчилерге көрө 43, 5 процентке јетти. Бешјылдыктын эжилеп тургусканынан 3, 5 процент артык болды, ишмекчи улустын алып турган јал акказы бу эки жылдын туркунына 12, 1 процентке өзүп чыкты.

Эмди бу айдылган ишти ончозын көргөндө, бистин бастра бар-јок иштеп бүдүрген валовой продукциянын алдындагы јылга көрө 25 процентке чыкты, беш жылдын

планында эжилеп тургусканынан 5 процент артык болды.

Бу жаан учурлу иштерди анайып көп иштелип бүткен кереги мында болды: Партиянын барып турган чике түс (генеральный) жолы, чике, түс, Лениннин үүредү аайынча болгон керегинде, партия Лениннин жолынан туура «сол жаны-ла» он жаны жаар тарткандардын сөзине кирбей, озор-ло күн кайралы жоктон тартыжып, озорды оодо баскан керегинде, баstra ишмекчи клас албаты, комунис-партияга жуук туруп, оо баштадып, бар-жок күчин, бар-жок эп аргазын, бу социализм-иштин планына салып, оны мөрөй иш ажыра, ударный иш ажыра, удрулаш план ажыра жылгырлада иштеген керегинде, деремне-журтта турган крестьян албаты-жоктулар орто жаткандар колхостын ижинде жаан туза, жаан астам көрүп, бастрасы ол колхостордын жолына турып, колхосторго бойлоры, бойынын күүн-санаазы-ла бирекен болгон керегинде, бу иш керектен улам, бистин беш жылдын туркунына эжилеп тургускан иштин планы, беш жылга жетпес, төрт жылга бүдер аргалу болды, онын учун ишмекчи клас албаты бойы таап айткан сөзи «бешжылдыкты төрт жылга» дегени чындык жарт сөс болды. Эмди бистин беш жылдын планы төрт жылга бүдери жарт.

Партиянын чике түс (генеральный) жолы чике түс жарт жол болып турган деп, колхостордын өзүп турган өзүминен жарт билдирди. **Совет башкаруу нургулай колхос болгон журтта, кулак-байларды карынча жок эдип жоголтып, крестьян-хозяйстволорды-жоктуларды орто жаткандарды совхостор колхостор, машина трактордын станциялары ажыра социализм бүдүүлу мал-аш хозяйство ижине, социализм болор журт жадыжына алып барып жат.**

Бешжылдыктын үчинчи жылы.

«Бу 1931 жыл, «бешжылдыктын төрт жылга» бүдүрер деген лозунгты, карынча чынына бүдүрүп салар бу ок жыл болып жат. Панда көстөлгөн канча тоолу бөлүк иштерди бастразынча эрмек жогынан бүдүрүп саларга, анчадала иштеп бүдүрер иштин жакшызына тартынып (промышленностын иштеп бүдүрүп чыгарып турганынын баазын жеңил эдип аларына, фабрик-заводторды тудуп турганынын баазын жеңил эдип аларына, аштын түжүмин көптөдип аларына, транспорттын ижинде иштер иш-керектерди жарандрып аларына, иштеп бүдүрүп турган немени жакшы болзын деп, көп болзын деп аларына, онон до өскө) ижине бастра бар-жок арга күч чыдалыбысты, бар жок кичеемкей сагыжыбысты бу ишти бүдүрерине салар керек».

Декабрь айда 1930 жылда В.К.П (б-нын) Т.К.-ле Т.К.К. бириккен пленум-жуунынын жөбинен

Бешжылдыктын экинчи жылында иштелип бүткен иш керектерди көргөндө, ол иш керектер планда көстөлгөнүнөн чик жок ажыра көп иштелип бүттү. Мунун учун бешжылдыкты төрт жылга бүдирери жарт болып жат, ондый болгондо, беш жылдын планында эжилеп салган иштердин көбизи бу ок – 1931 жылда бюджетен учурлу керек болып жат.

Комунист- партиянын Төс комитеттин ле Төс контроль комиссиянын декабр айда бириккен пленум-жууны, бешжылдыктын үчинчи жылында иштеер иштин контроль-тоолорун жөптөп салган, бастра албатынын хозяйствозында, бу – 1931 жылда кандый иш иштелип бюджетен ончозын жартап айдып берди.

Социализм бүдүрер иштин беш жылдын планы жылгыр бүдүп браатканда, бистин совет союзтын журты социализмнин журты болып брааткан, **бу 1931 жылда бистин**

С.С.Р. Союзтын јеринде социализм бүдүрер, социализмнин төзөгөзин төзөп бүдүрүп салар жыл болып јат.

Бастра албатынын хозяйствозы.

Бастра албатынын хозяйствозында бешјылдыктын үчүнчи жылында иштенип бүдөр иштердинтөс ижи мында болып јат:

С.С.Р. Союзтын бастра албатынын кирелте-доходын бу 1931 жылда 49 миллиард солкойго тургузып салган, (бешјыдык-ла эжилеп тургускан болзо бешјылдыктын учындагы јолына - 1933 ј. 49,7 миллиард солковой).

Бириктирген секторга (промышленоска, транспортка, мал-аш хозяйствозого) берилер акчанын тоозы 17 миллиард солковой болор, (бултыргы жылда 10 миллиард берилди).

Бастра албатыга керектү, садууга чыгарып турган товарлардын тоозын акчаа бодогожын 14, 6 миллиард солковойго чыгарар, (бултыр десе 11,5 миллиард солковойго чыгарды).

Социализмнин промышленоска база электричество станцияларына, ол ишти јаныдан төзөп тударына 7470 миллиард солковой берилер.

Промышленостын ижинде турган ишмекчи улустын тоозын 10 процентке көптөдип салар, иш иштеер иштин күчи алдындагызынан 28 процентке өрөлөп чыксын, бу айтканы; алтында иштер бүдүрүп турганынан бу жылда онон 28 процент артык иштеп берип турар керек. Иштеп бүдүрген неменин баазы алдындагызынан 10 процент төмөн болзын.

Бастра транспорттын жыл эбре тартып јетирер неменин уурын 330 миллион тонна болор (бешјылдыктын учундагы

жылына дезе 281 миллион тонна эжилеп салган болгон). Жаңы жол жазап аларына (темир жол, суула жүрер жол, трак жол) 3185 миллион акча берилер.

Жаңыдан телеграм телефон почто жазап бүдүрүп аларына 260 миллион солковой акча берилер.

Кооперативтердин ижин тыныдып аларына (жаңы кооператив тударына, курсак ичер жерлер ачарына, маала аш өскүрерине) 365 миллион солковой акча берилер.

Неле иш керекке иштеер ишмекчилердин служащийлердин тоозын 16 миллион кижиге эдип тургузар (былтыр дезе неле иште-службаа турган улустун тоозы 14 миллион болгон).

Былтыргы жылга көрө ишмекчи улустун алып турган жалын өрө эдер, промышленоста иштеп тургандардын 6 процентке өрөлдөп салар, темир жолго иштеп тургандардын 8 процентке өрөлдөп салар.

Албаты-хозяйствонун төс советтин пландар пландап турган промышленоста иштеп турган ишмекчи улустардын бастразына көрө 92 процентин күнинде 7 час иштеер ишке көчүрүп салар.

Бастра албатынын хозяйствозында иштеп турган ишмекчилердин жадар тураларын жаңыдан тудуп аларына 1,1 миллиард солковой акча берилер.

Бичик-билик үүредү керегине, су-кадык жадар керегине, карган-тижен, өскүс-жабыс улуска, бу керектерге 6,5 миллиард акча берилер (былтыр дезе 5 миллиард акча берилди).

Бастра албатынын хозяйствозынын акча жөөжөнүн планында бастра кирер кирелтени 31,1 миллиард солковой болор, чыгар чыгымы 29, 6 миллиард солковой болор, 1,5 миллиард солковой тийбес (азык) акча болып жадар.

Промышленностын бастра продукциянын – өзөр өзүми алдындагы жылга көрө 45 процент өзөр.

Промышленностын ижинде.

Бастра албатынын хозяйствонун план аайынча промышленоска ондый көп акча јөөжө берилип турганда, бистин социализмнин промышленос бу 1931 ј. биске сүрекей көп неме иштеп берер.

Бу бешјылдыктын үчүнчи жылында бисте алдынан тургуза-да иштеп бүдүрип турган заводтордан, база бу жыл канча јаны заводтор тудулып бүдер, бастра заводтордын тоозы 518 једип јат, бу јарым мун тоолу завод-фабриктер бу жыл жылда ончозы иштей берер.

Фабрик-заводторго керектү јаан машиналардан бу жылгы жылда ол машиналар көп иштелип бүдер, акчаа бодогожын 2,483 мил солковойго једип јат (бешјылдыктын эжилеп салганы болзо, бешјылдыктын учындагы жылда 2, 059 миллион солковойго бүдүрер керек болгон.

Таш көмүрден бу – 1931 жылда 83,6 миллион тонна казып алар керек.

Чой темирден бу 1931 жылда 8 миллион тонна кайылтып алар керек.

Болоттон бу 1931 жылда 8, 8 миллион тонна кайылтып алар керек.

Керосин, бензин эдер, машиналарга сүрткүш эдер нефть деген неменен бис бу 1931 жылда 25,6 миллион тонна иштеп алар керек.

Мал-аш хозяйствого керектү машиналарды (тракторды, комбайнды, өлөн, аш кезер машиналардан) бу 1931 жылда 760 миллион солковойго иштеп чыгарып берер.

Јенил промышленостын албатаа керектү чыгарып берер товар јөөжөзи бу 1931 жылда 12,675 миллион солковойго једип јат. Тоолу немени темдек-ле айткажын мындый болып јат: бөс товардан бу 1931 жылда 2,820 миллион метр чыгарып берер (былтыргызы 2,454 миллион метр болгон). Сопок-өдүктерден бу жыл 84 миллион эш өдүк чыгарып берер (бултыр дезе 70 миллион эш өдүк болгон).

Көп заводтор, көп фабриктер јаныдан иштеп јадаберерде, онын иштеп чыгарып турган товар-јөөжөзи-де албатыга көп болор, ол фабриктерде, заводтордо иштеерге улус-та көп керек болор, онын учун айыл-јуртында казан айагы-ла уружып турган үй улустардан, бу жылгы жылда фабрик-заводтын ижинде 800 мун үй кижии тургузып иштедер.

Мал-аш хозяйствозында.

Промышленостын ижи түрген өзүп, бастра социализмнин промышленозы болды, эмди бистин мал-аш хозяйствоны бу жылгы жылда, база көп сабаазын социализмнин јолына баштап, социализмнин мал-аш хозяйствозы эдип алар керек.

В.К.П (б-нын) Төс комитеттин ле Төс контроль комиссиянын бириккен пленум-јууны мындый јакару јакылта берди:

Көп аш иштеер төс райондордо (Украинанын јалан јери, кавказтын күннин терс јаны, Эдил сууны төмөн, Эдил суудын орто јери) ондо јуртап турган бастра крестьян-өрөкөлөрдин 80 проценттен ас эмес колхосторго бириктирип салар. Бу айтканы ол јеринде нургулай коллективизация болып, ол иш ажыра кулак-байларды клас аайынча орды јок

эдип јоголтып салар.

Онон өскө көп аш иштеер райондордо (Россиянын төс областа, Сибир, Урал, Украина агашту јери, Казахстан – аш салар райондоры) бастра турган крестян өрөкөлөрдөн 50 процентин колхосторго бириктирип салар.

Аш көп этпес, эткен ажы бойынын курсагына јетпей турган райондордо бастра јуртап јаткан крестян өмөлөктөрдөн 20-25 процентин колхосторго бириктирип салар.

Бастра Совет-Союзтын јеринде јаткан крестян өмөлөктөргө көрө, быјылгы јылда колхосторго бириктирип салары – ончо крестян јурттын јарымы болор керек.

Бу јылгы јылда бастра јерге салар кыра аштын элбеги 143 миллион гектар болып салылар учурлу.

Көп аш иштеер совхостордын бујыл јерге салар кыра ажы 9,5 миллион гектар болып салылар учурлу.

Колхостордын салар кыра ажы 66 миллион гектар болып салылар учурлу.

Мал-аш хозяйствоны јангы техника аайынча иштеп социализмнин хозяйство эдип аларына бујыл 1040 јангы машина-трактордын станция төзөлип бүдер, оо 120.000 трактор турар, ол тракторды аттын күчине бодозо, бир миллион атка тен болар.

Государство јанынан мал-аш хозяйствого берилип турган акчанын тоозы 3,8 миллиард солковой болып јат.

Бу јылгы јылда мал-аш хозяйствого бастра берилип турган машыналарды, онон өскө кандый јепселди акчаа бодозо, 1,200 миллион солковойго чыгып јат.

Бу јылгы јылда эн баштап ма-аш хозяйствонын ижин иштеерге 7000 автомобил берилип јат.

Бу јылгы јылда мал-аш хозяйствого – колхосторго кыра

жерди јарандрарга 145 миллион пуд кумак берилип јат, ашка кор јетирип турган (өркө, сеерткиш, апсан) немелер-ле јенижип, оны јок эдерге јүзүн јүүр корон онон до өскө неме 40 миллион солковойдын баазына неме берилип јат.

Колхосторго-ла машина-трактордын станцияларына кредит болор акчадан 1 миллиард 50 миллион солковой берилип јат. Оо үзеери кыра ажын контроктовар эткендерге 350 миллион солковой акча берилип јат.

Бу канча тодон көргөндө, бистин мал-аш хозяйствого берилип турган канча машыналар, канча јөөжө бистин социализмнин промышленостан, ишмекчи клас албатынан болып јат, канча јоктулар орто јаткандар муны көрө турала сананар керек, эмди кандыйда алдынан јуртту јаткан кижинин алдында сурак туруп јат? «Колхос-ла јаба колхос учун, эмезе колхоско удра болып» оо каршуланып, канайсада колхостор-ла кожо болып, оо биригип, нургулай колхос ажыра кулак-байларды клас аайынча орды јок јоголтып карынча јок эдип салар керек.

Мал азыраар ижинде.

В.К.П (б-нын) Төс комитеттин ле Төс контроль комиссиянын бириккен пленум-јуунында тургускан јөби, мал көптөдө азраар иш керегинде мынайда айдып јат: «Мал көптөдө азраар керекти, ишмекчи кластын-ла онын партиянын ағылу башка сүрекей кичееп көрөр кереги болып јат». Мунан көрө бу бешјылдыктын үчүнчи јылында мал көптөдө азраар керекти бастра албаты јон, анчадала мал азрап турган јурттар муны сүрекей кичееп иштеер керек, государство јанынан-да оо бу јыл чыгарып турган јөөжөзи-

де көп, иштеп будурер иш кереги-де көп, ол керектердин жааны бу болып јат:

Мал көптөдо азраар ишти Совет-башкаруу-ла комуни-партия аш көптөдө эткен јолы-ла иштеп бараткан. Ол совхостор-ла колхостор ажыра болор.

«Мал азраачи» тресттин колында турган чочко мал азрап турган 353 совхоско үзери быјыл 167 совхос төзөлип бүдер, бастра 520 совхос болор, ол совхостордо азраган чочко-малдын тын тоозы 1,9 миллион болор.

«Кой азраачи» тресттин колынды турган 115 совхоско үзери бујыл 15 совхос төзөлип будер, бастра 130 совхос болор, совхостордо азраган кой-малдын тын тоозы 4, 4 миллион болор.

«Сүт сарју эдер» тресттин колында турган 38 үзери бујыл 17 совхос төзөлип бүдер, бастра 55 совхос болор, ол совхостордо азраган малдын тын тоозы 420 мун болор.

«Куш азрап өскүреечи» тресттин колында азраган не-ле јүзүн куштардын тын-тоозы бу јыл 3 миллион болор.

Мал көптөдө азрап өскүрерине бу јыл эскиден-де турган мал азраар колхостордо, јаныдан-да мал азраар төзолгөн колхостордо үүрлү мал азраар ишти тыныдар, колхоско бириктирген-де малынан база тууразынан-да алган малынан јаан үүр мал эдип колхосторго оны азрап өскүрип, онын тоозын көптөдип турар.

Бу јылгы јылда колхосторго бириктирип салар бастра малдын тын-тоозын јоон малга келиштре бодоозо 8,2 миллион болор. Оны бөлүктеп бодогожын, уй малдын тын-тоозы 4 миллион болор. Чочко малдан 5 миллион болор. Кой малдан 9 миллион болор. Бу бириктирген мал колхоско биригип турган улустын малы болор, ол малга үзери көп эмес малды тууразынан колхосторго садып алып беретен

(150 мун уй малдан, 200 мун төнөјин уйлар, 500 мун бозу, 150 мун чочко).

Колхостордо сүттү мал азраар керегинде, ол керекти башкарага төс башкару төзөлип бүтти, ол башкару ажыра сүттү мал азарына колхосторго бу жыл 115 миллион узаак срукту кредит берилип јат.

Колхостордо чочко малды кичееп азразын деп чочко малды азраар ишти башкараына төс башкару бүтти, ол башкару ажыра колхосторго чочко малды азыраарына бујылгы жылда 43 миллион солковой акча берилер.

Бу иш-керектерге јаба жылкы малды азраар көп совхостор төзөлип бүдип туру. Фабрик-заводтордын гороттын јуугында канча көп совхостор төзөлип бүдер, ол совхостордо сүттү мал азрап турар, саап алган сүдинен эдип алган сарјузын ишмекчилерге јуугынча курсак эдип берип турар.

Ондый көп малды азраар болгон кийинде, ол малды азраарына көп курсак керек, көп өлөң, сула, арба, маала-аш, кендирдин шагы оноң до өскө неме керек, онын учун мал азраар јерлерде өлөңди кезип алып, оны јууп обоголоп салар ондый машыналу јерлер төзөлөр, онда неле иштеген ижи ончо машынала болор, оны машынанын станциялары деп айдар, олар алдынан јурттуларга мал азраар колхосторго биригерге сүрекей большту болор.

Малга курсак эдип јерге салар јүзүн-јүүр өлөң бу жыл көп болор, бастразын бодозо 8 миллион 680 мун гектарга једип јат, силос эдер өлөңнөң јерге салары 2 миллион гектар болор.

Ол јерге салган өлөңнөң мундый неме алар, салган үрен өлөңнөң (клевер оноңдо өскөзи) 198 миллион центнер алар, јерден чаап кезип алар өлөңи 698 миллион центнер болор, силос эдерине керекту өлөңнөң 100 миллион центнер алар, бу баstra малдын курсагы колхостордо-ла совхостордо

иштелип бүдөр, бултыргызына көрзө көптөгөни 130 процент болып јат.

Совхостордо колхостордо азраган малдын тоозы бујыл көп болор, малдын үүрлери көп мал болор, ол малга оору кезим јукпазын деп, ол малдын эди канына эм салар, ондый эм салар малдын тын-тоозы бу јыл - мүүстү 15 миллион јоон малга салар, 10 миллион кой малга, 5 миллион чочко малга, 5 миллион јылкы малга, малдын оорузун эмдеер эмчилердин тоозы база көп болор.

Бу мал азраар ижине көп јөөжө берилип, көп иш иштелип турганынын бажында мал азраар совхостордын –ла колхостордын бу јылгы јылда государствого берер продукциязы мундый болор: эттен 140 мун тонна, сүттен 2, 140 мун тонна, түктен 19 мун тонна, куштын јумыртказынан 159 миллион штук.

XVI-чи партјуунын-ла С.С.Р. Союзтын Советтердин VI-чи јууннын мал азраар керегинде тургускан јөп аайынча, бисстин партия-ла совет-башкару бу јаан учурлу керекти јылгыр иштеп бүдүрерине кичееп турганы бу мунда айдылган иш керектерден кандый-да кижее јарт болып јат.

Деремне-јуртта јуртап јаткан канча колхостордын јоны, база јоктулар орто јаткандар бу – мал көптөдө азраар керекке бар јок күч чыдалыбысты салып, оны јылгырлада иштеер керек, **ончо јоктулар орто јаткандар, анчадала мал азрап турган бистин Ойрот областын јеринде, мал азраар колхосторыска биригип, колында турган малды колхостын малына кожып, мал азраар колхостор ажыра, малды кородып өлтрүп турачы кулак-байларды клас аайынча орды јок эдип јоголтор керек.**

Улу иштердин планын бүдүрип аларына не керек.

Бешјылдыктын үчүнчи жылында көстолгөн иш керектерди жылгырлада капшагай бүткүлинче бүдүрип аларына, энгозо мундый эп-арга керек: качан бастра ишмекчи клас албаты, ончо колхостын јоны, ончо јоктулар орто јаткандар бар-јок бастра күч чыдалыбысты, арга-эбисти бу ишке салып, партиянын чике түс (генеральный) јол учун туружып турза, ол тужында бешјылдыктын үчүнчи жылында эжилеп тургускан ишти эжилү өйине јетирбей бүдүрип саларыс.

Ол иш-керекке албаданары-да јок, ол бойы каран бүдип калар деп, ондый сагышту кижилер бистин партиянын ичинде-де бар, колхостын јон улустарында-да бар, иш керек бойы каран бүдип калар деген сагышту улустары-ла, күүн кайрылы јоктон озорлор-ла тартыжып, озордын ондый каршу сагыштарын базар керек.

Бистин алдыста турган керек, бешјылдыктын үчүнчи жылында бүдүрер ишти жылгырлада бастразын бүдүрип алар керек болып јат, бу ишти тутадып крееледип саларга турган кулак байлардын агыдулу кижилери-ле – он јаар јайылган опортунистер-ле күүн кайралы јоктон тартыжып турар керек.

Социализм ончо фронтко табарта базып капиталис-бүдүүлү немелерди јаба базып јок эдип бараткан тужында, бастра партия, бастра колхостын јон бир сагышту бир јолду болып Лениннин јолыбы-ла социализмди бүдүрип турар керек, онын учун контрреволюция болгон Троцкийдан арткан кижилериле – «сол јаны» јаар јайылгандарыла кайралы јоктон тартыжып оны карынча јок болзын деп эдер керек. Бу өйинде эн јаман, эн коомой јеткерлү кылык-ла – он јаар јайылган опортунистер-ле кайралы јоктон тартыжып,

олорды партиянын ичинен чек урадып, не-ле иш керекте он жаар жайылган опортунистарды торт жок эдер керек.

Ишмекчи клас албаты-ла кол күчиле жаткан крестьян албаты комунист партияга баштадып соцыализмды бүдүрип туруп, эки жара фронтко «сол жаны» жаар – жайылгандары-ла, он жаны жаар – жайылгандары-ла кайрылы жоктон тартыжып турганда, бистин партияда-да, тегин-де жон улустарда ол керектерден тыныда истешпей, ол «сол жаны» жаар – жайылгандарыла, база он жаны жайылгандары-ла тартышпай, партиянын (генеральный) жол учун тартышпай оо жөпсинип турар улус бар, эмезе партиянын чике түс (генеральный) жол учун колын көдүрип оо жөпсинип турар, ичинде саанаазы болзо, каран туйка, эткен ижи болзо, партиянын чике түс (генеральный) жолуна удра каршу керек эдип турар, ондый кижилер эки жүстүлөр болып жат. Онын учун бистер бу не-ле керекке жөпсинип турачылар-ла, база эки жүстүлөр-ле кайрал жоктон тартыжып, оны илезине чыгарып, жок эдер керек.

Соцыализм ончо фронтто жайылып, капиталист бүдүүлү немелерди табарта базып жок турган тужында, клас жанынан жөнү-тартыш тынып турган тужында, бистин журтта арткан-калган капиталист-бүдүүлү немелер, эскиден - үүренген профессор кижилер, учрежденияларда отурган бюрократ улустар, кулак-байлар там-ла калжуранып кор иш иштеп туру, онын учун бастра ишмекчилер, колхостын жоны, актив болгон жоктулар, орто жаткандар кор иш иштечилерди таап алып илезине чыгарып алып, тын жок эдип базар керек.

Деремне журтта турган бастра жоктулар орто жаткандар бу иш керектен бар жок арга күчиле иштеер керек, бешжылдыктын үчүнчи жылынын планы ол тужында капшагай жылдын иштелип бүдип барар, качан бастра алдынан журтту жаткан жоктулар орто жаткандар нургулай

јуртыла колхозко биригип, ол нургулай колхоз ажыра кулак-байларды клас јанынан орды јок эдип јоголтып салар.

Азыйдан-да турган колхостордо, јаныдан-да тözöлип бүүдер колхостордо, неле иштеер ижин күчин аайлап башкарып салар керек, неле иштеер ижин кемјүзин (нормадын) тургузып салар керек, неле ишти сдельный болып иштедер керек, иш иштеген кижии колхозтын кирелте јöөжөнөн алыжып турар, иш иштебеген кижии неме албай турар. С.С.Р. Союзтын VI-чи Советтердин јуунында тургускан јöпти ундубас керек «иш иштеген кижии курсакты ичер, иш иштебегени курсак ичпес».

Бу планда айдылган иш керектер, ол тужында јылгыр бүүдер, качан бастра ишмекчилер бастра колхозто турган јон улустар, бастра арга күч чыдалыбысты бу ишке салып, бу иш керектерди мөрöй иш ажыра, ударный иш ажыра, удурлаш план ажыра, иштеген иштин кемјүү (нормадын) катап көрүү оны öрöлөдип турар иш ажыра, ол тужында бу планда айдылган канча тоолу көп јаан иш керектерди бис эжилеген öйине јетирбей, эжилеп тургускан тоодон чик јок ажыра көп иштеп алып, **С.С.Р. Союзтын јуртында социализм бүүдүрер экономиказынын тözөгöзин тözöp бүүдурип саларыс.**

БАЖАЛЫК

Алтайдын јаны бичигине канайда үүренер_____	3
СОЦИАЛИЗМ УЧУН ТУРУШКАН ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮЦИЯ-ЖОЛЫ	
Россиянын албатызы революциядан озо канайда јаткан_____	38
Ишмекчи-улус капиталистар-ла јенижип тартыжар болды_____	40
Ишмекчи-улустын партиязы башталып бүткени_____	41
Ишмекчи-партиянын баштапкы јууны_____	42
Ишмекчи-партиянын 2-чи јууны_____	42
1905 јылдын революциязы_____	44
Революция башталды_____	45
Партиянын 3-чи, 4-чи, 5-чи јуундары_____	45
Каан-буржуй башкарулардын јуулашканын большевиктер јаратпай турды_____	46
Февралдын революциязы_____	47
Октябрдын революциязы_____	48
Совет-башкарудын эн озо бүдүрген ижи_____	48
Революция нацыонал-албатыларга не арга берди?_____	49
Јаны бүткен Совет-башкарудын өштүлери көп болды_____	51

Өштүлөр Совет-башкарудун ижин туйуктап турдылар_____	52
Совет-башкарудун ижи көнүгип турды_____	53
Совет-башкару социализмнын промышленнос ижи керегин тындып турды_____	54
Социализмнин-промышленностын ижин тындыарына мал-аш ижин тындыар керек_____	56
Социализмнин-промышленностын ижи-кереги өзип, жаранып турган-ба?_____	57
Мал-аш иштин өзүп турганы кандый?_____	58
Государствонун ижи-кереги көп, оны бүдүрерине акчаны кайдан алар?_____	58
Государствонун төлүгө акча алып турганы_____	62
КОЛХОСТОР _____	63
Колхостордын сүрөөн жаман өштүлери – жимекчи байлар_____	65
БИЧИК-БИЛИК КЕРЕГИ _____	68
Беш-жылдын планы_____	71
5 жылдын планы ойрот-областын албатызынын жадыжын кубултып салар_____	73
Беш жылдын планын бүдүрерге бичик-биликтү чындык, чек сагышту кичеемкей улус керек_____	75
Башкару-керегине,эл-жоннын керегине турган улус жаткан журттын төрөл тилин билер керек_____	77
Партиянын XVI-чы жууны бисти социалис-жүрүмгө жууктадып турды_____	79
СОЦИАЛИЗМ БҮДҮРЕР ИШТИН ПЛАНЫ БҮДҮП ЖАТ _____	80
Бешжылдыктын эки жылында иштеп бүдүргөн ижи_____	83
Бешжылдыктын үчүнчи жылы_____	88
Бастра албатынын хозяйствозы_____	89
Промышленностын ижинде_____	91
Мал-аш хозяйствозында_____	93
Мал азыраар ижинде_____	95
Улу иштердин планын бүдүрүп аларына не керек_____	99
Редактордын сөзи_____	102

Редактордын сөзи – бу азый бичикти билер улусты «жаналифке» үүредер деген Кату-сөөктин бичиген бичикти редактироват эдип турала, бу «Жаналиф» деген бичикке үүренип турар улустар, бистин улу жаан иштердин социализм бүдүрер иштин планы канайда иштелип бүдүп турганын кычырып билип алала сагыжына алынып турзын деп, мен боо боймнан бичик

кожып чийдим, оны чийгени 80 страницадан ала болор
«Социализм бүүрер иштинг планы бүүп јат» деп атту
кожылта, јаналиф азбукага үүренип алган соондо оны
кычырып билип алар керек.

К. Филатов

Москва. Май айдын 15 күни.

Баазы 35 акча

Цена 35 коп.

У-4

КАТУ-СЁОК

Б У К В А Р Ь

ДЛЯ ПЕРЕОБУЧЕНИЯ ГРАМОТНЫХ
НА СТАРОМ АЛФАВИТЕ.
ПО ЗАК. Ц.К. НОВОГО АЛФАВИТА
РСФСР ПРИ ПРЕЗИДИУМЕ ВЦИК.

На ойротском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, центр, Никольская, 10.